

ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНД ХАРИУЦЛАГА ТООЦОХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ: БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

Г.Билгээ, Ц.Болормаа
Д.Халиун

АГУУЛГА

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

1. Парламентын гишүүний парламентын хуралдаанд оролцох үүрэг, сахилга, ёс зүйн зөрчил гаргасан гишүүнд хүлээлгэх хариуцлага, хариуцлага ногдуулах эрх бүхий субъект

1.1. Парламентын гишүүдийн чуулганы хуралдаанд оролцох үүрэг

- Ирцтэй холбоотой шийтгэлүүд (санхүүгийн торгууль)
- Бусад шийтгэлүүд
- Шийтгэл ногдуулах эрх бүхий субъект

1.2. Парламентын гишүүний сахилга бат

- Сануулах, донгодох, хуралдаанд оролцох эрхийг хасах шийтгэл
- “Naming” шийтгэл
- Нэмэлт шийтгэлүүд
- Шийтгэл ногдуулах эрх бүхий субъект

1.3. Парламентын гишүүний ёс зүйн дүрэм

- Их Британи загварын ёс зүйн дүрэм
- Бусад хувилбарууд
- Ёс зүйн дүрэм зөрчигсдөд хүлээлгэх хариуцлага

2. Гадаадын зарим улсын парламентын гишүүнд хүлээлгэх хариуцлагын эрх зүйн зохицуулалт

- Франц
- Болгар
- Словак

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

ХАВСРАЛТ

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Дэлхийн ихэнх улсын парламентад парламентын гишүүн нэгдсэн чуулган болон байнгын хорооны хуралдаанд биечлэн оролцохыг журамласан хуулийн зохицуулалттай байна. Үүнийг зарим орнууд Үндсэн хууль болон бусад хуулиар зохицуулсан байдаг бол ихэнх парламентын хувьд дэг, үйл ажиллагааны дүрмээр зохицуулдаг.

Зөрчил гаргасан парламентын гишүүнд ногдуулах хариуцлагын төрлүүд болон хариуцлага тооцох механизм нь улс орнуудын хувьд харилцан адилгүй байна.

Парламентын дэг болон ёс зүйн дүрэм зөрчсөн парламентын гишүүдэд хүлээлгэх хариуцлагыг дараах төрлүүдэд авч үзнэ.

Санхүүгийн торгууль:	<ul style="list-style-type: none"> - цалингийн тодорхой хувь хэмжээгээр суутгах (<i>парламентын чуулганы хуралдааныг тасалсан гишүүдийн</i>); - санхүүгийн торгууль ногдуулах (<i>зөвхөн нэгдсэн чуулганы хуралдааны санал хураалтад оролцоогүй, хуралдааныг тасалсан гишүүдэд</i>); - тогтоосон хэмжээгээр мөнгөн торгууль ногдуулах.
Сахилгын шийтгэл:	<ul style="list-style-type: none"> - гишүүний бүрэн эрхийг түр хугацаагаар түдгэлзүүлэх; - гишүүний бүрэн эрхийг хэсэгчлэн түдгэлзүүлэх; - гишүүнийг эгүүлэн татах зохицуулалт; - гишүүнийг огцруулах.
Бусад төрлийн хариуцлагын механизм:	<ul style="list-style-type: none"> - гишүүдийн ирцийн мэдээг хэвлэн нийтлэх; - хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавих; - парламентын зарим үйл ажиллагаанд оролцох эрхийг нь хасах; - гишүүнийг чуулганы болон байнгын хорооны хуралдаанд албадан ирүүлэх; - сануулах болон нэр дуудах (naming); - донгодох (хатуу донгодох); - тодорхой хугацаагаар хуралдаанд оролцох эрхийг хасах шийтгэл; - үг хэлэх, асуулт асуух эрхийг түдгэлзүүлэх; - тухайн өдрийн хуралдаанд үг хэлэх, асуулт асуух эрхийг хасах; - албан ёсоор уучлал гуйлгах.
Ёс зүйн шийтгэл	<ul style="list-style-type: none"> - парламентын дэг зөрчигсдөд хүлээлгэх сахилгын шийтгэлтэй ижил; - давуу эрх хасах; - хорих шийтгэл оногдуулах, - тодорхой хугацаагаар гишүүний эрхийг түдгэлзүүлэх, - гишүүнийг парламентын бүрэлдэхүүнээс хасах.

Эдгээр хариуцлагын төрлийг хэрэглэх нөхцөл буюу үндэслэл, хариуцлага оногдуулах эрх бүхий этгээд (субъект), хариуцлага оногдуулах механизм (хэрхэн ногдуулах) нь мөн л харилцан адилгүй байна. Тухайлбал, Францад хамгийн хөнгөн шийтгэлийн хэлбэр нь сануулах бол, цаашлан шат дараатай арга хэмжээ авах, зөрчлийг давтан гаргасан, эсхүл бусад эрх бүхий этгээд (Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүд г.м.)-ийг доромжлох зөрчилд гишүүний эрхийг түдгэлзүүлдэг байна. Германы Бундестагийн хувьд гишүүн хэлэлцүүлгийн явцад хуралдааны дэг зөрчсөн бол сануулах, эсхүл тухайн хэлэлцэж буй асуудлаар асуулт асуух, үг хэлэх эрхийг нь хасах, ноцтой зөрчлүүдэд гишүүнийг тухайн хэлэлцүүлэгт оролцох эрхийг хасах, эсхүл мөнгөн торгууль ногдуулах зэрэг шийтгэлүүдийг тусгасан байна. Словак болон Болгарт гишүүн бусдын картыг ашиглан, өөр гишүүний өмнөөс санал өгсөн бол сахилгын шийтгэл ногдуулахаар заасан байна.

Улс орнуудад парламентын гишүүн хуралдааныг тасалсан болон парламентын үйл ажиллагаанд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр оролцоогүй бол гишүүдийн ирцийн мэдээг нийтлэх, сануулах, санхүүгийн торгууль ногдуулах (зөрчил гаргасан гишүүний цалин хөлснөөс суутгах), гишүүний үг хэлэх, парламентын үйл ажиллагаанд оролцох эрхийг хасах, парламентын гишүүнийг огцруулах,

эгүүлэн татах зэрэг шийтгэлүүдийг ногдуулж байна. Тухайлбал, гишүүний суугаагүй хуралдааны тоо, парламентын үйл ажиллагаанд оролцоогүй хугацааг улс орон бүр харилцан адилгүй тогтоосон байх бөгөөд *хамгийн багадаа нэг сард 5 удаагийн хуралдаан тасалсан, хамгийн ихдээ нэг жил парламентын үйл ажиллагаанд оролцоогүй бол* парламентын гишүүний бүрэн эрхийг хугацаанаас нь өмнө дуусгавар болгох тухай заасан байна.

Нөгөө талаас хуралдаанд суугаагүй болон парламентын үйл ажиллагаа (*parliament work* гэж нэрлэсэн байх ба үүнд: *чуулган, байнгын хороо, бүлгийн хуралдаан болон гишүүний бүрэн эрхэд хамаарах бусад ажил үүрэг*)-д оролцоогүй үндэслэлээр парламентын гишүүний бүрэн эрхийг хугацаанаас нь өмнө дуусгавар болгохдоо:

- Эрх бүхий албан тушаалтан болон Спикерээс бичгээр зөвшөөрөл авах;
- Хүндэтгэн үзэх шалтгаан гэсэн үндсэн хоёр нөхцөлийг харгалзан үзнэ.

Ихэнх орны хувьд ёс зүйн дүрэм зөрчсөн парламентын гишүүнд хүлээлгэх хариуцлага нь парламентын дэг журмыг зөрчигсдөд хүлээлгэх сахилгын шийтгэл байх боловч зарим парламент “ёс зүйн алдаа” гаргасан гишүүдэд тусгай шийтгэл ногдуулдаг байна. /Дэлгэрэнгүйг судалгааны хэсгээс үзнэ үү./

1. ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНИЙ ПАРЛАМЕНТЫН ХУРАЛДААНД ОРОЛЦОХ ҮҮРЭГ, САХИЛГА, ЁС ЗҮЙН ЗӨРЧИЛ ГАРГАСАН ГИШҮҮНД ХҮЛЭЭЛГЭХ ХАРИУЦЛАГА, ХАРИУЦЛАГА НОГДУУЛАХ ЭРХ БҮХИЙ СУБЬЕКТ

1.1. Парламентын гишүүний чуулганы хуралдаанд оролцох үүрэг

Парламентын гишүүн нэгдсэн чуулган болон байнгын хорооны хуралдаанд оролцох журмыг зарим улс орнууд Үндсэн хууль болон бусад хуулиудад тусгасан байдаг бол ихэнх орны хувьд парламентын үйл ажиллагааны дэгээр зохицуулсан байна. Тухайлбал, **Германы** Бундестагийн дэг (*Rules of Procedure of the German Bundestag and Rules of Procedure of the Mediation Committee*)-ийн 13.2-р хэсэгт зааснаар гишүүдийг чуулганы хуралдаанд оролцох нь түүний үүрэг байх бөгөөд тус заалтыг зөрчсөн гишүүнд Бундестагийн гишүүний эрх зүйн байдлын тухай хууль (*Members of the Bundestag Act Members of the European Parliament Act*)-д заасан хариуцлага тооцохоор заасан байна (14 дүгээр зүйл).

Зарим улс орнуудад чуулганы хуралдаанд оролцох гишүүний үүргийг тусгайлан шаардлага болгож хуульчлаагүй ч гэсэн чуулганы хуралдааныг удаа дараа зөвшөөрөлгүй, эсхүл хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр тасалсан гишүүнд санхүүгийн шийтгэл ногдуулах зохицуулалт бүхий цөөнгүй парламент байна.

Ирцтэй холбоотой ямар нэгэн хариуцлагын механизмгүй цөөн хэдэн парламент байдаг нь Бельгийн Сенат, Европын Зөвлөлийн Парламентын чуулган байна. Дээрх парламентуудад хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр чуулганы хуралдааныг удаа дараа тасалсан гишүүнд хариуцлага тооцдоггүй байна.

Дэлхийн ихэнх парламентад гишүүдийн ирцийн асуудалтай холбоотойгоор “хүндэтгэн үзэх шалтгаан”-д хуралдаанд оролцох боломжгүй нөхцөлүүдийг тусгасан байдаг. “Хүндэтгэн үзэх шалтгаан”-ыг хууль, дэгээр нарийвчлан тогтоох нь ховор байна²⁴⁵. Ихэнх парламентад хуралдаан даргалагч нь тохиолдол тус бүрийг хянан үзэж, хүндэтгэн үзэх шалтгаан мөн эсэхийг шийдвэрлэдэг байна. Тухайлбал, **Францын** Сенатад гишүүд тойрогтоо ажиллах тохиолдлуудыг хүндэтгэн үзэх шалтгаанд тооцдог. **Словак** Улсад гишүүний ирцийг шалгах, бүртгэх эрх нь Үндэсний Зөвлөлийн Ерөнхийлөгч (Парламентын дарга), Хорооны хувьд хорооны дарга эдлэх ба сар бүрийн эцсээр гишүүдийн хуралдаанд оролцоогүй шалтгааныг хэлэлцэж, хүндэтгэн үзэх шалтгаан мөн гэж хүлээж аваагүй тохиолдолд санхүүгийн шийтгэл ногдуулдаг байна. **Кипрт** Дэг сахиулах хороо нь гишүүний чуулганы хуралдаанд оролцоогүй болох шалтгааныг хүндэтгэн үзэх шалтгаан мөн эсэхийг хэлэлцэн шийдвэрлэдэг байна.

Ирцтэй холбоотой санхүүгийн шийтгэлүүд

Улс орнуудын хувьд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр парламентын чуулганы хуралдааныг тасалсан гишүүдийн цалин хөлснөөс тодорхой хувь хэмжээгээр суутгах нь тус зөрчилд ногдуулах шийтгэлийн хамгийн түгээмэл хэлбэр байна. (Коста Рика, Кипр, Франц, Габон, Герман, Гватемал, Унгар, Йордан, Люксембург, Парагвай, Польш, Өмнөд Солонгос, Испани, Уругвай гм.)

Санхүүгийн торгууль нь ихэвчлэн тасалсан цагтай уялдах буюу хувь тэнцүүлэн тооцогдоно. Тухайлбал, **Польшийн** Сеймийн дэгийн 24 дүгээр зүйлд заасны дагуу Парламентын Маршал

а

²⁴⁵ **Хүндэтгэн үзэх шалтгаан (reasonable excuse, justifiable, important reason)** – Монгол Улсын хууль тогтоомжид заасан олонтаа хэрэглэгддэг хууль зүйн хэвшмэл хэллэг. Хуулийн эх бичвэрийн холбогдох заалтын утга санаанд анхаарал хандуулах боловч хүндээр өвчилсөн, өвчтэй хүн асарсан, томилолтоор гадаад ба дотоодод ажилласан, сургалтад хамрагдсан, хорио цээр тогтоогдсон, байгалийн гамшиг тохиолдсон, гэнэтийн осолд орсон болон эдгээртэй адилтган үзэх бусад нөхцөл байдлыг хамааруулан үзнэ. С.Нарангэрэл. Монголын эрх зүйн эх толь бичиг. 2015. 575 дахь тал.

(Дарга) нь: 1) гишүүний хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй Парламентын чуулганы хуралдааныг тасалсан өдөр тутамд, эсхүл тухайн өдрийн санал хураалтын 1/5-аас доошиход оролцсон бол цалингийн 1/30-тэй тэнцэх, 2) тухайн сард хорооны хуралдааны 1/5-ээс дээшихийг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй оролцоогүй бол Хорооны хуралдааныг тасалсан өдөр тутмын цалингийн 1/30-тэй тэнцэх хэмжээг гишүүний цалин хөлснөөс суутгахаар заасан байна. **Канадын** Парламентын тухай хуулийн 57 дугаар зүйлд зааснаар “Парламентын аль нэг танхимын гишүүн нэг сарын дотор, эсхүл нэг чуулганы хугацаанд 21-ээс дээш хоног тасалсан тохиолдолд тасалсан хоног бүрт гишүүний цалин хөлснөөс 120 долларыг суутгана”²⁴⁶ гэж заасан байна. **Казахстаны** Парламентын дэгийн тухай хуулийн 110 дугаар зүйлд зааснаар гишүүн нэг чуулганы хугацаанд Парламентын Танхимуудын хамтарсан хуралдаанд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр 3-аас дээш удаа оролцоогүй тохиолдолд түүний хуралдаанд оролцоогүй өдрийн хөдөлмөрийн хөлсийг олгохгүй гэж заасан байна.

Зарим улсад гишүүнд ногдуулах санхүүгийн торгуулийн дээд хэмжээг тогтоож өгсөн байна. Тухайлбал, **Бельгийн** Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүн хуралдааныг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй удаа дараа тасалсан бол санхүүгийн торгууль ногдуулах бөгөөд торгуулийн хэмжээ цалингийн 60 хувиас хэтрэхгүй байна.

Ихэнх парламентад зөвхөн нэгдсэн чуулганы хуралдааны санал хураалтад оролцоогүй, хуралдааныг тасалсан гишүүдэд санхүүгийн торгууль ногдуулахаар заасан байна.

Францын Үндэсний Ассамблейн Дэгийн 42 дугаар зүйлд зааснаар гишүүд хуралдаанд заавал оролцоно. Хэрэв гишүүн нь сард 2-оос дээш удаа хуралдаанд хүндэтгэх шалтгаангүйгээр суугаагүй, тасалсан бол гишүүний тухайн сарын хөдөлмөрийн хөлсний 25 хувьтай тэнцэх хэмжээг суутгана гэж заасан байна.

Бусад шийтгэлүүд

Хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хуралдаанд оролцоогүй гишүүдэд ногдуулах шийтгэл нь зөвхөн санхүүгийн торгууль бус сахилгын шийтгэлийн хэлбэртэй байна.

Гишүүнийг эгүүлэн татах зохицуулалтууд²⁴⁷ Их Британи, АНУ, Канад (Сенат) болон Венесуэл зэрэг улсын Үндсэн хууль болон холбогдох хууль тогтоомжид²⁴⁸ тусгагдсан байна.

Парламентын гишүүнийг “эгүүлэн татах” (recall) асуудалтай холбоотойгоор хөндөгддөг Үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын дараах асуудлууд хөндөгддөг:

1. “гишүүний мандат”-ын хэлбэр буюу “императив мандат” болон “чөлөөт мандат”-ын асуудал;
2. ардчиллын хэлбэр буюу “шууд ардчилал”, “төлөөллийн ардчилал”.

Нэгт: Сонгуультныг эгүүлэн татах ойлголтыг XIX зууны сүүлч, XX зууны эхнээс Швейцар, АНУ зэрэг орнууд хуульчилж, хэрэгжүүлж эхэлсэн байдаг. Харин 1990-ээд оноос Латин Америкийн орнуудад төлөөллийн болон оролцооны ардчиллыг хослуулах үзэл санаа өргөн дэлгэрснээс үүдэн хэд хэдэн орны үндсэн хуульд сонгуультныг иргэдийг санаачилгаар эгүүлэн татах тухай тусгасан байдаг. Тухайлбал,

а—

²⁴⁶ <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/p-1/page-10.html#h-37>

²⁴⁷ Судлаачдын дунд гишүүнийг эгүүлэн татах асуудал нь онц арга хэмжээ гэхээс илүүтэйгээр улс төрийн зориулалтаар ашиглагдаж болзошгүй гэх болгоомжлол их байдаг.

²⁴⁸ Парламентын гишүүнийг эгүүлэн татах тухай хууль, Их Британи (Recall of MPs Act 2015) <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/25>

*Швейцарт нийт холбооны улсын хэмжээнд сонгуультныг эгүүлэн татдаггүй, харин 26 кантоны 6 нь сонгуультныг сонгогчийн саналаар эгүүлэн татах хууль үйлчилдэг.*²⁴⁹

Мөн,

АНУ-д мөн холбооны хэмжээнд биш муж улсуудын түвшинд 1903 оноос эхлэн сонгуультныг эгүүлэн татах хуулиуд батлагдан үйлчилж эхэлсэн байдаг. Нийт 19 муж улсад ийм хууль бий.

Гэвч, парламентат ёсны хөгжлийн үйл явцад парламентын гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах нь парламентын бие даасан, хараат бус байдалд сөргөөр нөлөөлөх болсон учир олон улсууд үндсэн хуулиараа парламентын үйл ажиллагаа, хараат бус байдлыг бататган өгчээ.

Үүний нэг нь олон улс парламентын гишүүний **императив (захирагдмал) мандатын** хэлбэрийг халсан явдал юм. Өдгөө дэлхийн цөөн тооны улс парламентын гишүүний императив мандатыг хэрэгжүүлдэг. Парламентын гишүүн хэрэв императив мандатын агуулга нь **“тухайн гишүүн сонгогчийнхоо захиа даалгаврыг шууд биелүүлэх үүрэгтэн, тэдний өмнө хариуцлага хүлээгч”** мөн гэх үзэл онол юм.

Императив мандатыг халсан анхны улс нь Франц Улс бөгөөд 1789 онд тус мандатыг халсан явдлаа Францын их хувьсгалын үндсэн ололтын нэг гэж үздэг. Бельги 1830 онд, Пруссийн Вант Улс 1850 онд, Германы Эзэнт Улс 1871 онд тус тус Үндсэн хуулиараа парламентын бие даасан байдлыг баталгаажуулж, парламентын гишүүний репрезентатив (чөлөөт) мандатын хэлбэрийг хуульчилсан байдаг.

Харин **“чөлөөт мандат”**-ын хэлбэр нь парламентын гишүүн нь зөвхөн тойргийн сонгогчдыг бус, нийт ард түмнийг төлөөлөх статустай гэж үздэг. Иймд өөрөө хүсэлт гаргасан буюу нас барснаас бусад шалтгаанаар бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэхгүй гэж үздэг бөгөөд энэ нь аливаа нэгэн парламентын гишүүний эрхийг хамгаалахад бус, харин парламентын бие даасан, хараат бус байдлыг хангахад чиглэсэн зарчимтай холбоотой гэж үздэг ажээ.

Хоёрт: Парламентын гишүүнийг “эгүүлэн татах” нь **шууд ардчиллын нэг процедур** бөгөөд өөрсдийнх нь сонгосон албан тушаалтан, сонгуультныг бүрэн эрхийн хугацаанаас нь өмнө эгүүлэн татахаар төрийн эрх мэдэл бүхий байгууллага, эсхүл тодорхой тооны иргэдийн зүгээс сонгогчдод хандаж, сонгогчид санал, санаачилга гаргасныг үндэслэн эгүүлэн татах процедур юм. Манай улс бол **төлөөллийн ардчиллыг** хэрэгжүүлэгч орон бөгөөд харин Швецарь Улс нь шууд ардчиллын гол төлөөллүүдийн нэг болдог.

Эгүүлэн татах нь шууд ардчиллын хэрэгсэл болохынхоо хувьд иргэдийн зүгээс сонгуультны үйл ажиллагаанд сэтгэл хангалтгүй байгаагаа илэрхийлж, сонгогчийн эрхээ хэрэгжүүлж буй улс төрийн үйлдэл юм. Шууд ардчиллын процедуруудаас эгүүлэн татах асуудал нь төдийлөн өргөн хэрэглэгддэггүй процедур бөгөөд цөөн тооны орны Үндсэн хууль болон бусад хуулиудад сонгуультныг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах тухай тусгасан байна.

Парламентын гишүүнийг (сонгуульт албан тушаалтныг) сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах 2 хэлбэр байна. Үүнд:

- 1) Сонгогчдын саналаар шууд эгүүлэн татах. Энэ тохиолдолд тухайн сонгуулийн тойргийн бүртгэгдсэн сонгогчдын хэчнээн хувийн санаачилгаар санал асуулга юм уу гарын үсэг

а—

²⁴⁹ Charley Coleman and Neil Johnston, Recall elections, Library House of Commons, SN/PC/05089, 2013.

цуглуулах процессыг эхлүүлэх, хэчнээн хувийн санал, эсхүл гарын үсэг цугласнаар сонгуультныг эгүүлэн татах зэргийг хуульчлан зохицуулсан байна.

- 2) Холимог арга. Сонгогчдын санаачилга, саналыг үндэслэн парламент болон бусад эрх бүхий байгууллагаас гишүүнийг эгүүлэн татах шийдвэр гаргах, эсхүл эрх бүхий байгууллагаас гаргасан эгүүлэн татах шийдвэрийг сонгогчид референдумыг замаар дэмжих буюу няцаах хэлбэр юм.

Парламентын гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татдаг эсэх асуудлыг Үндсэн хуулийн хүрээнд хэрхэн зохицуулсныг 149 орны Үндсэн хуульд түүвэр судалгаа хийв. Судалгааны үр дүнд 149 орноос 23 нь Үндсэн хуулиар тус харилцааг зохицуулсан бол 126 орон нь парламентын гишүүнийг сонгогчдын саналаар эгүүлэн татах зохицуулалтыг хуульчлан тогтоогоогүй байдаг²⁵⁰.

Гишүүнийг огцруулах (forfeiture) зохицуулалт нь төдийлөн түгээмэл бус ч Их Британийн парламентын уламжлал бүхий улс орнуудад түгээмэл байна. Тухайлбал, Энэтхэгийн Лок Сабха (Доод танхим)-гийн гишүүд хуралдааныг зөвшөөрөлгүй 60-аас дээш хоног тасалсан тохиолдолд тухайн гишүүний суудлыг суларсанд тооцно. Зимбабвед парламентын гишүүн чуулганы хуралдааныг 21 хоног дараалж тасалсан бол тухайн гишүүнийг парламентын бүрэлдэхүүнээс хасна. Австралийн Үндсэн хуулийн 20, 38 дугаар зүйлд заасны дагуу парламентын чуулганы хуралдааныг 2 сар дараалан тасалсан Сенатор, Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүний орон гарсанд тооцно. Шри Ланкад дээрх хугацаа 3 сар байх бол, Сейшелд Спикерээс бичгээр зөвшөөрөл авалгүй 90-ээс дээш хоног тасалсан бол тус шийтгэлийг ногдуулахаар заасан байна.

Гишүүнийг огцруулах шийтгэл нь зөвхөн Хамтын нөхөрлөлийн орнуудын (Commonwealth) парламентаар хязгаарлагдахгүй бөгөөд Албани, Армен, Австри, Кыргыз, Япон, Тайланд, Турк зэрэг улсын Үндсэн хууль болон холбогдох хууль, дүрэмд тусгагдсан байна. Туркийн Парламентын гишүүн нь хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр, эсхүл чөлөө авалгүйгээр нэг сарын дотор нийт таван удаагийн нэгдсэн хуралдааны үйл ажиллагаанд оролцоогүй бол Их хурлын удирдах хорооны саналыг үндэслэн нэгдсэн хуралдаанаар гишүүнийг огцруулах (loss of mandate) эсэхийг нийт гишүүдийн олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ.

Дээрхээс үзэхэд огцруулах, эгүүлэх татах шийтгэл нь гол төлөв нэгдсэн чуулганы хуралдааныг удаан хугацаагаар, удаа дараа тасалсан тохиолдлуудад хамаарах боловч зарим улсад хорооны хуралдааныг тасалсан тохиолдлуудад мөн дээрх шийтгэлийг ногдуулж байна. Энэ төрлийн шийтгэл нь Кот Д'Ивуар, **Францын** Сенат болон Португалийн Парламентад байна. Португалийн хувьд парламентын гишүүн нэгдсэн чуулганыг 4 удаа хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй тасалсан бол гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх бол нэг чуулганы хугацаанд хорооны хуралдааныг 4 удаа тасалсан бол гишүүний цалингийн 1/30-тэй тэнцэх хэмжээг суутгана. Гишүүн хорооны хуралдааныг 4-өөс дээш удаа тасалсан бол тухайн хорооны гишүүнчлэлийг нь түдгэлзүүлнэ. **Францын** Сенатад Байнгын хорооны гишүүн хорооны хуралдааныг 3 удаа хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй тасалсан бол Байнгын хорооны товчоо²⁵¹ уг асуудлыг Сенатын Ерөнхийлөгчид танилцуулах бөгөөд Ерөнхийлөгч нь тухайн гишүүнийг гишүүнийг Байнгын хорооноос огцорсон гэж бүртгэнэ. Байнгын хорооны гишүүний гарсан оронг тухайн чуулганы хугацаанд нөхөхгүй бөгөөд тус сенаторын цалинг дараагийн ээлжит чуулган эхлэх хүртэл 50 хувиар бууруулах зохицуулалттай.²⁵²

а—

²⁵⁰ УИХТГ, "Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөлтэй холбогдох судалгаа, мэдээлэл, лавлагаа". 2017 он. номоос дэлгэрүүлэн үзнэ үү.

²⁵¹ Сенатын Байнгын хорооны товчоо - Сенатын Байнгын хороод тус бүр товчоотой байх бөгөөд Товчоонд тухайн Байнгын хорооны ерөнхийлөгч, 8 дэд ерөнхийлөгч, 5 хүртэлх нарийн бичгийн дарга нараас бүрдэх бөгөөд Байнгын хорооны ажлын ачаалал, хэлэлцэх асуудлын тов, өдөр тутмын үйл ажиллагааг удирдан явуулах үүрэгтэй. www.loc.gov/law/help/national-parliaments/france.php

²⁵² Article 15.3, Standing order of the Senate., France, 2014

Дээр дурьдсан санхүүгийн торгууль болон сахилгын шийтгэлүүдээс гадна өөр төрлийн хариуцлагын механизмууд зарим парламентын холбогдох хууль журамд тусгагдсан байна. Тухайлбал, **Эстони, Словак, Болгар** болон Гайтид гишүүдийн ирцийн мэдээг хэвлэн нийтлэх нь нэг төрлийн шийтгэлд тооцогддог байна. Харин Гайтигийн парламентын гишүүн хуралдаанд удаа дараа тасалсан бол түүнийг Товчоо, парламентын бүлгэм зэрэг парламентын зарим үйл ажиллагаанд оролцох эрхийг нь хасах зохицуулалттай байна.

Үүнээс гадна маш цөөн тохиолдолд парламентын ирцийг албадан бүрдүүлэх зохицуулалтууд зарим орны Үндсэн хууль, холбогдох хууль журамд туссан байна. Тухайлбал, АНУ-ын Үндсэн хуулийн 1-р хэсгийн 5-р зүйлд заасны дагуу “Танхим бүр сонгууль, түүний үр дүн болон өөрийнх нь гишүүд шаардлагад нийцсэн эсэхийг өөрөө хянана. Танхим бүрийн гишүүдийн ердийн олонхи нь ажлаа явуулах ирцийн бүрдэлтийг хангана. Гэхдээ түүнээс цөөн тооны гишүүдийн ирцтэй байвал хуралдааныг өдөр өдрөөр хойшлуулж болох бөгөөд тэдэнд тухайн Танхимын тогтоосон журам болон шийтгэлийн арга хэмжээг хэрэглэн эзгүй байгаа гишүүдийг албадан авчирч хурлын ирцийг бүрдүүлэх эрх олгож болно. Танхим бүр хуралдааныхаа дэгийг тогтоож, журам зөрчсөн үйлдлийнх нь төлөө гишүүнээ шийтгэж, мөн гуравны хоёрын саналаар гишүүнийг бүрэлдэхүүнээсээ хасаж болно. Танхим бүр хуралдааныхаа явцын тухай дэлгэрэнгүй тэмдэглэл хөтөлж, түүнийгээ тогтмол нийтлэх ёстой бөгөөд түүндээ нууцын шаардлагад хамаарна гэж өөрсдийн үзсэнээс бусад зүйлийг оруулна; Аливаа асуудлаар аль ч Танхимын гишүүдийн “төлөө” болон “эсрэг” өгсөн саналыг хуралдаанд оролцогчдын тавны нэгийн хүсэлтээр сэтгүүлд нийтэлнэ.” гэж заажээ. Дээрхтэй төстэй зохицуулалт Филиппиний хоёр танхимын тус бүрийн Дэгд тусгагдсан байна.

Парламентын гишүүнд сахилгын хариуцлага ногдуулах нь шат дараатай, ил тод явагдах ёстой бөгөөд хүнд шийтгэлийг зөвхөн онц ноцтой зөрчлүүдэд оногдуулна. Европын зөвлөлийн Сайд нарын хороо болон Ардчилсан институт, хүний эрхийн алба/Улс төрийн намын үйл ажиллагааны удирдамжид “шийтгэлүүд нь үр дүнтэй, гэм буруу, ял шийтгэл тэнцвэртэй, зөрчил гаргахаас урьдчилан сэргийлэхэд (*dissuasive*) чиглэсэн байна” гэж заажээ.

Судалгаануудад парламентын хэвийн үйл ажиллагааг хангахад шинээр сонгогдсон гишүүд болон тэдгээрийн ажилтнуудад зориулсан ёс зүйн болон чиглүүлэх сургалтуудын ач холбогдлыг онцолсон байна.²⁵³

Шийтгэл ногдуулах эрх бүхий субъект

Дээрхээс үзэхэд гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, огцруулах зэрэг ноцтой шийтгэлүүдийг парламент өөрөө шийдвэрлэдэг байна. Ингэхдээ шийдвэрийг нийт гишүүдийн олонхийн саналаар (Турк), эсхүл нийт гишүүдийн дийлэнх олонхийн (2/3) саналаар шийдвэрлэдэг байна. **Македоны** Үндсэн хуульд гишүүн хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр 6 сараас дээш хугацаагаар хуралдааныг тасалсан бол түүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх асуудлыг нийт гишүүдийн дийлэнх олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ гэж заажээ.

Ихэнх тохиолдолд шийдвэрийн төслийг тусгай хороод боловсруулах бөгөөд эдгээр нь Замбид Ирцийн асуудал хариуцсан Хороо, **Японд** Сахилгын байнгын хороо, эсхүл хороо өөрөө хариуцлагатай холбоотой шийдвэр гарах эрхтэй байдаг (Израил) байна. Зарим парламентад шийдвэр гаргах эрхийг парламентын дарга (Беларусь), эсхүл Товчоо (Румын) эдэлдэг байна.

Их Британийн парламентын уламжлал бүхий орнуудад хуралдааны ирц бүрдүүлэх асуудлыг нам хариуцдаг бөгөөд дээрх орнуудад whip буюу “ташуур” хэмээх онцгой эрх бүхий албан тушаалтан нь намын дотоод сахилга батыг хангах, хяналт тавих болон ирц бүрдүүлэх асуудлыг хариуцдаг

а_____

²⁵³Background Study: Professional and Ethical Standards for Parliamentarians., OSCE., 2012.
www.senat.fr/fileadmin/Fichiers/Images/Ing/Standing_orders_of_the_Senate.pdf

байна.

1.2. Парламентын гишүүдийн сахилга бат

Зарим улсад парламент өөрийн үйл ажиллагааны Дэгийг тогтоох асуудлыг Үндсэн хуульд тусгасан байдаг бол зарим орны хувьд парламент өөрийн үйл ажиллагааны дэгээ тогтоох нь парламентын өөрийн үйл ажиллагаагаа бие даан явуулах эрхийн зүй ёсны үргэлжлэл гэж үздэг байна.

Ихэнх орны парламентын дэгд парламентад хүч хэрэглэхийг хориглосон зохицуулалт туссан байдаг бол **Словакийн** Дэгийн тухай хуулийн 32 дугаар зүйлд дээрхээс гадна галт зэвсэг биедээ авч явахыг хориглосон байна.

Мөн парламентад айлган сүрдүүлэх, өөрийн саналыг дэмжүүлэх буюу бусдын саналыг үгүйсгэх зорилгоор шахалт үзүүлэх зэргийг хориглосон байна.

Гишүүдийн сахилгад хамаарах нэгэн чухал зохицуулалт бол хуралдааныг явуулахад саад учруулж буй үйлдлүүдийг хязгаарлах, хориглох явдал байна. Үүнд, гишүүд хуралдааны дэгийг удаа дараа зөрчих, хуралдааныг хэвийн явуулахад үг хэл, үйлдлээр саад учруулах, хуралдаан даргалагчийн зөвшөөрөл олгоогүй байхад үг хэлэх буюу асуулт тавих, индэр чөлөөлөхгүй байх, хуралдаан даргалагчийн шаардлагыг биелүүлэхгүй байх, илтгэл, асуудалд хамааралгүй мэдээ, мэдээлэл оруулах зэрэг үйлдэл орж байна.

Мөн “парламентын нэр хүнд” (parliamentary dignity)-тэй холбоотой асуудлыг парламентын дэгээр зохицуулах бөгөөд ихэнх орны парламентад бүдүүлэг үг хэллэг хэрэглэх, үйлдэл гаргахыг хориглосон байна. Зарим орны хувьд, гол төлөв Их Британийн парламентын уламжлал бүхий орнуудад (Канад, Египет, Замби, Зимбабве) “парламентын нэр хүнд” дотор гишүүдийн хувцаслалттай холбоотой заалтууд тусгагдсан байна. Тухайлбал, Энэтхэгийг Раджья Сабха (Дээд танхим)-н дэгд парламентын ёс зүй (parliamentary etiquette)-тэй холбоотой асуудлыг бие даасан бүлгээр зохицуулсан байх бөгөөд үүнд гишүүн хүрмээ гар дээрээ тохон хуралдааны танхимд орж ирэхийг гишүүний ёс зүйд нийцэхгүй үйлдэл гэж үзсэн байна.

Сануулах, донгодох, хуралдаанд оролцох эрхийг хасах шийтгэл

Сахилгын зөрчил гаргасан парламентын гишүүнд шаардлага тавих (a call to order) шийтгэл нь шийтгэлийн хамгийн хөнгөн бөгөөд түгээмэл хэлбэрийн нэг байна. Тус шийтгэлийг гол төлөв хэлэлцүүлгийг үймүүлсэн, хуралдааны дэгийг зөрчсөн зөрчилд ногдуулна. Тус шийтгэлийг ихэвчлэн хуралдаан даргалагч ногдуулах эрхтэй байдаг ч хуралдаан даргалагч нь парламентын дарга (спикер) байх албагүй байна.

Францын парламентын уламжлал бүхий орнуудад шаардлага тавих шийтгэлийн дараагийн шат нь хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавих шийтгэл байна. **Францын** Үндэсний Ассамблейд Ерөнхийлөгч (дарга) нь дээрх шийтгэлийг тухайн хуралдаанд шаардлага тавих шийтгэл авсан, эсхүл бусдыг доромжлох, сүрдүүлэх, бусдыг өдөөн турхирсан зөрчилд ногдуулах бөгөөд тус шийтгэлээр гишүүний сарын цалинг 25 хувиар хасна. **Францын** Сенатад дээрх шийтгэлийг тухайн хуралдаанд сануулга авсан гишүүнд ногдуулах боловч сенаторын цалингаас суутгахгүй байна.

Зарим улсад (Грек, Люксембург, Словени, АНУ зэрэг) анхааруулга, сануулга авсан гишүүд хуралдааны дэгийг үргэлжлүүлэн зөрчсөн бол түүний үг хэлэх, асуулт асуух эрхийг нь түр түдгэлзүүлнэ. Тухайлбал, АНУ-ын Төлөөлөгчдийн танхимд бүдүүлэг үг хэллэг хэрэглэсэн гишүүний тухайн өдрийн хуралдаанд үг хэлэх, асуулт асуух эрхийг нь хасна.

Ихэнх парламентад хуралдаан даргалагч нь бүдүүлэг, зохисгүй, “парламентын бус үг хэллэг”-г

хуралдааны тэмдэглэлээс хасуулах эрхтэй байна (Бельги, Кипр, Энэтхэг, АНУ зэрэг).

Францын парламентын уламжлал бүхий орнуудад донгодох сахилгын шийтгэлийг шийтгэлийн 3 дугаарт эрэмбэлэх бөгөөд **Францын** Үндэсний Ассамблейд сануулга авч, хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавих шийтгэл хүлээсэн гишүүн хуралдааны дэгийг зөрчсөн, хуралдааны хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулсан зөрчилд ногдуулна. Тус шийтгэл нь харьцангуй хүнд хэлбэрийн шийтгэл бөгөөд шийтгэл ногдуулах асуудлыг Ассамблей шийдвэрлэнэ. Үүнтэй адил шийтгэл Сенатын танхимд мөн үйлчлэх бөгөөд дээр дурьдсан зөрчлөөс гадна бусдыг доромжлох, сүрдүүлэх, бусдыг өдөөн турхирсан, гишүүний мандатыг хэрэгжүүлэхээс бусад зорилгоор ажлын байрыг ашигласан зэрэг зөрчилд ногдуулдаг байна. Дээрх хоёр тохиолдолд гишүүний сарын цалин хөлснөөс тодорхой хувь хэмжээг (Үндэсний Ассамблейд – цалингийн 50 хувь, Сенатад - цалингийн 1/3) суутгана.

Францын парламентын уламжлал бүхий орнуудад донгодох болон гишүүний бүрэн эрхийг түр түдгэлзүүлэх шийтгэл нь хамгийн сүүлийн арга хэмжээнд тооцогдоно. Энэхүү шийтгэлийг **Францад** хоёр буюу түүнээс дээш донгодох шийтгэл авсан, хуралдаанд хүч хэрэглэсэн, парламент, эсхүл парламентын даргыг доромжилсон, БНУ-ын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүд болон Үндсэн хуульд заасан бусад албан тушаалтанг доромжлох, сүрдүүлэх, өдөөн турхирсан сенатор болон депутатад ногдуулна. **Болгарт** Үндэсний ассамблейн Спикер гишүүний хуралдаанд оролцох эрхийг гишүүн хуралдаан даргалагчийн ногдуулсан сахилгын шийтгэлийг бүдүүлэг, зохисгүй байдлаар эсэргүүцсэн, нэгдсэн чуулганы хуралдааныг хэвийн явуулахад удаа дараа саад учруулсан, мөн **бусдын картаар санал өгсөн** зэрэг тохиолдолд гишүүний хуралдаанд оролцох эрхийг хасах эрхтэй байна.

“Нэр дуудах” шийтгэл

“Нэр дуудах” буюу naming шийтгэл нь Их Британийн уламжлал бүхий улс орнуудад (Австрали, Канад, Кени, АНУ гм.) түгээмэл хэрэглэгддэг шийтгэлийн хэлбэр бөгөөд хурал даргалагчийн ногдуулж болох хамгийн хүнд шийтгэл байна. Канадад Спикерийг үл хүндэтгэсэн, бүдүүлэг үг хэллэг хэрэглэсэн, холбогдолгүй, хамааралгүй асуудлаар ярих, үг хэлж буй гишүүний яриаг тасалж буй гишүүнд дээрх шийтгэлийг ногдуулна. Тус шийтгэлийг ногдуулахаас өмнө Спикер тухайн гишүүнд сануулга өгнө. Хэрэв гишүүн уучлал гуйж, Спикер хүлээн авсан тохиолдолд цааш ямар нэгэн арга хэмжээ авахгүй, харин тус шийтгэлийг ногдуулсан тохиолдолд Спикер тухайн гишүүнийг хуралдаанд оролцуулахгүй байх, эсхүл Парламент шаардлагатай гэж үзсэн арга хэмжээ авахыг хүлээж болно. Спикер хоёрдугаар хувилбарыг сонгосон тохиолдолд өөр нэг гишүүн, ихэнх тохиолдолд Танхим дахь Засгийн газрын тэргүүн-гишүүнийг хуралдаанд оролцох эрхийг хасах саналыг нэн даруй оруулах бөгөөд тухайн саналыг хэлэлцэхгүй, өөрчлөлгүйгээр санал хураалт явуулна. Саналыг дэмжсэн тохиолдолд гишүүн Танхимаас гарч явах үүрэгтэй.

Нэмэлт шийтгэлүүд

Дээр дурьдсан шийтгэлүүдээс гадна дараах гурван төрлийн нэмэлт шийтгэл байж болно. Үүнд: мөнгөн торгууль, албан ёсоор уучлал гуйх болон loss of seniority буюу давуу эрхээ алдах зэрэг байна.

Мөнгөн торгууль хоёр төрөл байж болох бөгөөд зарим парламентад торгууль нь өөрөө шийтгэлийн нэгэн хэлбэр болох бол (Габон, АНУ), зарим парламентад сахилгын шийтгэл нь цалин хөлсийг тодорхой хугацаанд хасах, суутгах арга хэмжээг агуулж байдаг (Франц – донгодох гм).

Цөөнгүй орнуудад хуралдаан даргалагч нь гишүүнд албан ёсоор уучлал гуйхыг тушааж болох бөгөөд энэ төрлийн шийтгэл нь Азийн орнуудад түгээмэл (**Япон, Лаос, Өмнөд Солонгос**) байх бөгөөд **Словак, АНУ** зэрэг бусад орнуудад мөн хэрэглэгддэг байна.

АНУ-ын Төлөөлөгчдийн танхим нь зөрчил гаргасан гишүүнд нэгэн онцгой төрлийн шийтгэл ногдуулдаг бөгөөд энэ нь давуу эрхийг хасах шийтгэл юм. Тус шийтгэлийг гишүүнд сахилгын шийтгэл гэхээс илүүтэйгээр гишүүний “ёс зүй”-н дүрмийг зөрчсөн тохиолдлуудад ногдуулах бөгөөд энэ нь “ёс төдий” шийтгэл бус байна. Давуу эрх гэдэг нь тодорхой эрх эдлэх, албан тушаалд томилогдох зэрэгт шалгуур болдог байна. Тухайлбал, өрөө тасалгаа хуваарилах, байнгын хорооны даргаар сонгогдох гм.

Шийтгэл ногдуулах эрх бүхий субъект

Дээр дурьдсанчлан хамгийн хөнгөн шийтгэлийг хуралдаан даргалагч ногдуулах эрхтэй байна. Хуралдаан даргалагч нар нь хуралдааныг хэвийн явуулах, сахилга батыг хангуулах үүрэгтэй учир дээрх эрхийг эдэлдэг байна. Тухалбал, **Францад** гишүүнд зөвхөн Ерөнхийлөгч (Парламентын дарга) сануулга өгөх эрхтэй байх бөгөөд бусад хүнд төрлийн шийтгэл (донгодог, гишүүний хуралдаанд оролцох эрхийг хасах гм)-ийг Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Парламент шийдвэрлэнэ. Люксембургт хуралдаанд оролцох эрхийг хассан донгодох шийтгэлээс бусад сахилгын шийтгэлийг хуралдаан даргалагч ногдуулна. Хуралдаан оролцох эрхийг хасах шийтгэлийг хуралдаанд оролцож буй гишүүдийн олонхийн саналаар ногдуулна. Гишүүн бусад гишүүдийг доромжилсон, хүч хэрэглэсэн бол Хөдөлмөрийн байнгын хороо нь донгодох, хуралдаанд оролцох эрхийг түр түдгэлзүүлэх асуудлыг шийдвэрлэнэ.

Дийлэнх улсын парламентад хөнгөн зөрчилд хуралдаан даргалагч шийтгэл ногдуулах зохицуулалттай байгаа хэдий ч зөрчил гаргасан гишүүн гомдол гаргах зохицуулалт мөн туссан байна. Тухайлбал, Бельгийн Сенатад шийтгэл хүлээсэн гишүүн нь Сенатын Товчоонд гомдол гаргаж болно гэж заажээ. Энэтхэгийн Лок Сабха (Доод танхим)-д Спикер нь гишүүнд сануулга өгөх эрхтэй байх бол хуралдаанд оролцох бүрэн эрхийг түр түдгэлзүүлэх асуудлыг парламент шийдвэрлэх, мөн тухайн шийдвэрийг хэрэгсэхгүй болгох эрхтэй байна. АНУ-д Спикер нь бүдүүлэг үг хэллэг хэрэглэсэн гишүүнд хариуцлага тооцох бөгөөд үүнд гишүүн гомдол гаргаж болох бөгөөд эцсийн шийдвэрийг парламент гаргана.

АНУ-ын шийтгэл ногдуулах процедурын өөр нэгэн өвөрмөц шинж нь шийтгэл ногдуулах санаачилга гаргах эрхийг Спикерээс гадна бусад гишүүд эдэлдэгт оршино. Аль ч гишүүн зөрчил гаргасан гишүүнд сахилгын шийтгэл ногдуулах, сануулга өгүүлэхийг санаачлах, санал болгох эрхтэй байна. Дээрх нь мөн бусад оронд хэрэглэгддэг байна. Тухайлбал, **Румынд** ноцтой, эсхүл удаа дараа давтагдаж буй зөрчлийг Хууль зүйн байнгын хороо шийдвэрлэдэг байна. Ингэхдээ шийтгэл ногдуулах өргөдлийг парламентын бүлэг, сенатор, депутат гаргаж болно. Хууль зүйн байнгын хороо нь Товчоонд мэдэгдэх бөгөөд Товчоо шийдвэр гаргана. Үүнтэй төстэй зохицуулалт **Словакийн** холбогдох хууль журамд туссан бөгөөд Гишүүний бүрэн эрх, халдашгүй байдлын хороо нь өөрөө, эсхүл өөрийгөө хохирогч гэж үзсэн гишүүн өргөдөл гарган шийдвэрлүүлдэг байна.

Маш цөөн тохиолдолд бүх сахилгын шийтгэлийг парламентын даргын санал болгосноор парламент шийдвэрлэдэг байна (Чад). Ихэнх тохиолдолд зөвхөн хүнд шийтгэлүүд болох хуралдаанд оролцох бүрэн эрхийг түр түдгэлзүүлэх, парламентын бүрэлдэхүүнээс хасах асуудлыг парламент шийдвэрлэх бөгөөд зарим тохиолдолд тусгай кворум шаардлагатай байна. Филиппинд гишүүний эрхийг 60 хоногоос дээш хугацаагаар түдгэлзүүлэхгүй бөгөөд асуудлыг гишүүдийн дийлэнх олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ.

Дээрхээс гадна цөөн тооны орнуудад шийтгэл ногдуулах асуудлыг Товчоо, эсхүл түүнтэй адилтгах байгууллага (Лаос), эсхүл тусгай хороо шийдвэрлэнэ. Израилийн Кнессетэд Спикер нь сануулга өгөх арга хэмжээ авч болдог ч илүү хүнд шийтгэлийг Ёс зүйн хороо ногдуулна. **Өмнөд Солонгост** Парламентын Спикер нь гишүүдийн сахилгатай холбоотой асуудлыг Ёс зүйн тусгай хороонд шилжүүлэх бөгөөд хороо нэгдсэн чуулганд танилцуулж, парламент эцсийн шийдвэрийг

гаргадаг байна. Ёс зүйн хороо бүхий парламентуудад дээрх хороод нь ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой асуудлыг шийдвэрлэнэ.

1.3. Парламентын гишүүний ёс зүйн дүрэм

Гишүүдийн ёс зүйн дүрэм “code of conduct” гэх парламентын гишүүдийн ёс зүйтэй холбоотой бүхий л асуудлыг зохицуулж буй хэм, хэмжээний хувьд Их Британийн уламжлал бүхий улс орнуудад түгээмэл байна. Ихэнх орнуудын хувьд парламентын гишүүний ёс зүйтэй холбоотой зохицуулалтыг холбогдох хууль тогтоомжуудаар зохицуулсан байна (хөрөнгө орлогын мэдүүлэг, ашиг сонирхлын зөрчил, албан тушаал хавсран гүйцэтгэхгүй байх гм).

Гадаадын зарим орны парламентын гишүүдийн ёс зүйтэй холбоотой зохицуулалтыг Хавсралтаас үзнэ үү.

Их Британи загварын ёс зүйн дүрэм

Их Британийн парламентын хувьд Ёс зүйн дүрэм нь харьцангуй шинэ үзэгдэл (1996) боловч ашиг сонирхлын зөрчил болон ямар нэгэн төрлийн нөлөөллөөс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх нь парламентын үйл ажиллагааны зарчим байсаар ирсэн. Парламентын гишүүний “ёс зүйн дүрэм”-ийн зорилго нь гишүүний үйл ажиллагаа гишүүний ёс зүйд нийцэх эсэхийг тогтооход оршино. Ёс зүйн дүрэм нь гишүүний улс төрийн үүргийг нарийвчлан тогтоодог байна. Үүнд: Эзэн хаан/Хатан хаанд үнэнч байх, хууль дээдлэн сахиж, улс орон нэн ялангуяа сонгогчдын ашиг сонирхлын төлөө үйл ажиллагаа явуулах зэрэг байна.

Ёс зүйн дүрмээр гишүүд (түүнчлэн Засгийн газрын гишүүд, quango²⁵⁴-ийн удирдлагууд) өөрсдийн үйл ажиллагаандаа “долоон зарчим” (*seven principles of public life*) болох бие даасан байдал, шударга байдал, бодитой байх, хариуцлагатай байх, ил тод байдал, шударга ёс, манлайллын зарчмыг баримтлахыг заасан байна. Гишүүний хувийн ашиг сонирхол, нийтийн ашиг сонирхолтой зөрчилдөж байвал гишүүн нийтийн ашиг сонирхлыг дээдэлнэ.

Их Британи загварын ёс зүйн дүрэм нь Филиппинд байх бөгөөд ёс зүйн дүрэм бүхий хууль нь нийтийн болон төрийн бүхий л албан тушаалтанд хамаарна.

Бусад хувилбарууд

Тринидад Тобагод Парламентын болон Засгийн газрын гишүүдийн ёс зүйн кодекс, Замби Улсад Парламент болон Засгийн газрын гишүүдийн ёс зүйн дүрмийн тухай хуультай байна. Бусад орнуудад (Израил, Япон) болон Европын Парламентад ёс зүйн дүрэм нь дээрхээс бага зэрэг ялгаатай байна.

Европын Комиссын Ёс зүйн дүрэм нь 2018 оны 01 дүгээр сарын 31-ны өдөр шинэчлэгдэн батлагдсан байна. Шинэчлэгдсэн Ёс зүйн дүрмээр ёс зүйн дүрмийг тодорхой болгож, ил тод байдлыг нэмэгдүүлж, Ёс зүйн тусгай хороог бие даасан Ёс зүйн байнгын хороогоор сольсон байна.

Израилийн Кнессентын гишүүн нь бусад цалин хөлс бүхий ажил үүрэг гүйцэтгэхгүй, албан тушаал хаших хориотой байдаг ба энэ нь цалин хөлс бүхий ажил, албан тушаалд хамаарах боловч, гишүүд цалин, хөлсгүй дараах ажил, албан тушаал эрхлэхээс татгалзана. Үүнд: 1)

а

²⁵⁴ Quango нь quasi-NGO буюу хагас-ТББ-ын товчилсон нэрээс үүсчээ. Ердийн ТББ-ууд хандив, тэдний үйл ажиллагааг дэмждэг бусад байгууллагын хөрөнгөөр санхүүждэг бол нь хагас-ТББ нь засгийн газраас санхүүгийн болон бусад дэмжлэгтэйгээр засгийн газрын чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. Quango-г ялангуяа Их Британи, Ирланд, Австрали, бусад орны албан бус хэлэнд засгийн газар эрх шилжүүлсэн байгууллагуудыг нэрлэхэд хэрэглэдэг байна. Их Британид албан ёсны нэр нь “яамны бус статустай улсын салбарын байгууллага”.

Парламент, эсхүл гишүүний дүр төрхийг гутаасан; 2) парламентын гишүүний статусыг ашиглан хөрөнгө хуримтлуулах, эсхүл давуу эрх авах; 3) ашиг сонирхлын зөрчил үүсгэх.

Германы Бундестаг нь 1972 онд Гишүүний ёс зүйн дүрмийг баталсан бөгөөд тус дүрмээр парламентын гишүүний бусад албан тушаал хаших, ажил эрхлэхтэй холбоотой зарчим, ингэхдээ гишүүн аливаа ашиг орлого бүхий үйл ажиллагаагаа ил тод болгохоор заагдсан байна. Түүнчлэн ёс зүйн дүрэмд гишүүн тодорхой мэдээлэл, мэдээллийг ил болгох нөхцөл болон хандив, үнэтэй бэлэг дурсгал авахад хязгаар тогтоож өгсөн байна.

Японы Парламентын гишүүний үйл ажиллагааны стандарт (Standard of Conduct for Diet Members)-д гишүүд аливаа ёс зүйн алдаа гаргахгүй байх, мөн тэдгээрийн үнэнч, шударга байдалд харшлах аливаа үйлдэл гаргахгүй байхыг шаардлага болгодог байна.

Ёс зүйн дүрэм зөрчигсдөд хүлээлгэх хариуцлага

Парламентын гишүүн нь ёс зүйн дүрэм зөрчсөн тохиолдолд ямар хариуцлага хүлээлгэх болон хэн хариуцлага ногдуулах ёстой вэ гэх асуулт зүй ёсоор гарч ирнэ. Үүнд гишүүний гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдлыг хамруулаагүй болно.

Ихэнх орны хувьд ёс зүйн дүрэм зөрчсөн үйлдэлд хүлээлгэх хариуцлага нь парламентын дэг журмыг зөрчигсдөд хүлээлгэх сахилгын шийтгэлтэй адил байх боловч зарим парламент “ёс зүйн алдаа” гаргасан гишүүдэд тусгай шийтгэл ногдуулдаг байна.

Их Британид ёс зүйн зарим дүрмийг зөрчсөн үйлдлийг парламентыг үл хүндэтгэсэнд тооцдог бөгөөд онолын хувьд Нийтийн танхим нь зөрчил гаргасан гишүүнд хорих шийтгэл оногдуулах, тодорхой хугацаагаар гишүүний эрхийг түдгэлзүүлэх, гишүүнийг парламентын бүрэлдэхүүнээс хасах эрхтэй байх боловч практик дээр дээрх шийтгэлүүдийг төдийлөн хэрэгждэггүй байна. Ёс зүйн дүрэм зөрчсөн эсэхийг тогтоож, шийтгэл ногдуулах асуудлыг зөвхөн тусгай хороогоор (*Select Committee on Standards and Privileges*) дамжуулан Танхим шийдвэрлэнэ.

Дээрхтэй адил зохицуулалт Израилийн Кнессетэд байх бөгөөд зөвхөн Ёс зүйн хороо ёс зүйн алдаа гаргасан гишүүнд хариуцлага тооцох эрхтэй байна. Зөрчил гаргасан гишүүнд гомдол хүлээж авсныг мэдэгдэх үүрэгтэй бөгөөд зөрчил гаргасан гишүүн бичгээр хариу өгөх эрхтэй байна. Мөн тэдгээр нь Хорооны сонсголд үг хэлэх, өмгөөлөгчийн туслалцаа авах эрхтэй байна.

Японд ёс зүйн дүрэм зөрчигсдөд хариуцлага тооцох асуудлыг Улс төрийн ёс зүйн зөвлөлдөх зөвлөл (*The Deliberative Council on Political Ethics*) шийдвэрлэнэ. Дээр дурьдсанчлан зөрчил гаргасан гишүүн хорооны сонсголд үг хэлэх эрхтэй байна. Гишүүнийг ёс зүйн дүрэм зөрчсөн гэж шийдвэрлэсэн тохиолдолд дараах шийтгэлийг ногдуулна. Үүнд: 1) цаашид ёс зүйн дүрмийг баримтлах шаардлага тавих (тушаах); 2) гишүүний хуралдаанд оролцох эрхийг тодорхой хугацаагаар хасах; 3) гишүүнийг тодорхой өндөр албан тушаалаас огцрохыг шаардах зэрэг байна. Нөгөөтэйгүүр, Зөвлөл нь гомдлыг хянан шалгасны дүнд гишүүнийг гэм буруугүйд тооцсон тохиолдолд гишүүний нэр хүндийг “сэргээх” арга хэмжээ авч болно.

Дээрхээс үзэхэд ёс зүйн дүрэм зөрчсөн, ёс зүйн алдаа гаргасан гишүүнд хариуцлага тооцох, эсхүл тус асуудлыг нэгдсэн чуулганаар оруулах үүргийг тусгай хороо гүйцэтгэж байна гэж үзэж болохоор байна. Гэхдээ зарим тохиолдолд хуралдаан даргалагч шийдвэр гаргах эрхтэй байдаг байна. Тухайлбал, **Германы** Бундестагийн Ерөнхийлөгч (дарга) нь гишүүний ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой асуудлыг шийдвэрлэх эрхтэй байна. Түүнчлэн, зарим улсад ёс зүйн дүрэм зөрчсөн гишүүнд шүүхээс хариуцлага ногдуулж болдог байна. Тухайлбал, Замбид парламентын гишүүний ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой гомдлыг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн Дээд шүүх, эсхүл Өндөр дээд шүүхийн шүүгчээр ажиллаж байсан шүүгч дундаас томилсон гурван шүүгчээс бүрдэх шүүх шийдвэрлэдэг байна.

Болгарт Авлигатай тэмцэх, ашиг сонирхлын зөрчлийн асуудал хариуцсан хороо болон Парламентын ёс зүйн хороо нь гишүүнийг ёс зүйн алдаа гаргасан эсэхийг хянан шалгаж, зөрчил гаргасан гишүүдэд дараах сахилгын шийтгэлийг хүлээлгэнэ. Үүнд: донгодох, хатуу донгодох, хорооны 3 хүртэлх хуралдаанд оролцох эрхийг түдгэлзүүлэх зэрэг байна. Хороо нь дээрх шийтгэлийг ногдуулахдаа зөрчлийн төрөл, зөрчил гаргаж буй давтамжийг харгалзан үзнэ. Хорооны хуралдаанд оролцох эрхээ хасуулсан гишүүний оролцоогүй хуралдааны цалинг олгохгүй.

Парламентын гишүүний ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой гомдол, анхааруулгыг парламентын аль ч гишүүн, хувь хүн, эсхүл хуулийн этгээд Авлигатай тэмцэх, ашиг сонирхлын зөрчлийн асуудал хариуцсан хороо болон Парламентын ёс зүйн хороонд гаргах эрхтэй байна.

2. ГАДААДЫН ЗАРИМ УЛСЫН ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮНД ХҮЛЭЭЛГЭХ ХАРИУЦЛАГЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

ФРАНЦ УЛС

- Бүгд Найрамдах Франц Улс (БНФУ)-ын Үндсэн хуульд зааснаар Парламентын доод танхим болох Үндэсний ассамблейн гишүүдийн тоо 577-оос хэтрэхгүй байх ба тэд шууд сонгогдоно.²⁵⁵
- Үндэсний ассамблейн гишүүдийн хуралдаанд оролцох, ямар үйлдлийг зөрчил гэж тооцож хариуцлага хүлээлгэхтэй холбоотой харилцааг Үндэсний ассамблейн дэгийн тухай регламент²⁵⁶ буюу Дэгээр зохицуулна. Уг Дэгийг Үндэсний ассамблей 1959 оны 6 дугаар сарын 3-ны өдөр баталж, Үндсэн хуулийн зөвлөл 6 дугаар сарын 24-ний өдөр БНФУ-ын Үндсэн хуультай нийцэж байгааг хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Үндэсний ассамблейн дэгийн 42 дугаар зүйлд зааснаар гишүүд хуралдаанд заавал оролцоно. Хэрэв гишүүн нь сард 2-оос дээш удаагийн хуралдаанд хүндэтгэх шалтгаангүйгээр суугаагүй бол гишүүний 1 сарын хөдөлмөрийн хөлснөөс 25 хувийг суутгана.

2014 оны 11 дүгээр сарын 28-ны өдөр энэ Дэгийн 70 дугаар зүйлд оруулсан өөрчлөлтөөр дараах үйлдэл хийсэн Үндэсний ассамблейн гишүүдийг зөрчил гаргасан гэж үзэн сахилгын шийтгэл оногдуулна. Үүнд:

- дэг журам зөрчсөн жагсаал, цуглаан, үймээн өдөөх;
- бусад гишүүнийг доромжлох, эсхүл тэдэнд заналхийлэх;
- нээлттэй хуралдаан дээр хүчирхийллийг өдөөх;
- Үндэсний ассамблей болон Үндэсний ассамблейн Ерөнхийлөгчийг доромжлох, эсхүл өдөөн турхирах;
- БНФУ-ын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын болон Парламентын гишүүдийг доромжлох, эсхүл өдөөн турхирах, эсхүл тэдэнд заналхийлэх;
- Үндэсний ассамблейн байранд халдлага зохион байгуулах;
- Үндэсний ассамблейн дэгд заасан бусад ёс зүйн зөрчил гаргах.

Зөрчил гаргасан гишүүдэд дараах сахилгын шийтгэлийг хүлээлгэнэ. (Дэгийн 71-р зүйл) Үүнд:

- шаардлага тавих;
- хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавих;
- арга хэмжээ авах /донгодох/;
- гишүүний эрхийг нь түр хугацаагаар түдгэлзүүлэх.

а

²⁵⁵ БНФУ-ын 1958 оны Үндсэн хуулийн 24 дүгээр зүйл. www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution

²⁵⁶ Règlement de l'Assemblée Nationale. www2.assemblee-nationale.fr

Энгийн шаардлагыг Үндэсний хурлын Ерөнхийлөгч (цаашид Ерөнхийлөгч гэх) тавина.

Хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлагыг Үндэсний ассамблейн товчоо²⁵⁷ (цаашид Товчоо), эсхүл Ерөнхийлөгч тавина. Тухайлбал, Ерөнхийлөгчийн саналаар, эсхүл өөрийгөө хохирогч хэмээн үзсэн гишүүний бичгээр гаргасан гомдлын дагуу Товчоо нь хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавина. (Дэгийн 72-р зүйл)

Энгийн арга хэмжээ авах болон түр хугацаагаар түдгэлзүүлэх арга хэмжээг Товчооны саналаар гаргах ба үүнийг хэлэлцэхгүй Үндэсний ассамблейд сонсоно. (Дэгийн 72-р зүйл)

Зарим сахилгын шийтгэлээр Үндэсний ассамблейн гишүүнд олгогдсон эрхийг хэсэгчлэн түдгэлзүүлнэ. Тухайлбал, хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавих нь гишүүний эрхийн 1/4-ийг түдгэлзүүлэх бол энгийн арга хэмжээ авах нь гишүүний бүрэн эрхийн тэн хагасыг 1 сарын турш тус тус түдгэлзүүлэх үр дагавартай. (Дэгийн 73-р зүйл)

Мөн түр хугацаагаар түдгэлзүүлэх сахилгын шийтгэл нь гишүүний эрхийн тэн хагасыг 2 сарын турш түдгэлзүүлэх үр дагавартай бөгөөд энэ нь сахилгын шийтгэл оногдуулсан өдрөөс хойш 15 хоногийн хугацаанд Үндэсний ассамблейн үйл ажиллагаанд оролцох, Үндэсний ассамблейн ордонд хүрэлцэн ирэхийг тус тус хориглоно. Харин тухайн гишүүнд энэ сахилгын шийтгэлээр давтан хариуцлага хүлээх бол хугацааг 30 хоног хүртэл сунгана. (Дэгийн 73-р зүйл)

Сахилгын шийтгэлтэй хугацаандаа бусад гишүүн, эсхүл гишүүдэд дахин халдах болон Ерөнхийлөгчийн тавьсан шаардлагыг биелүүлэхгүй бол дээрх хугацааг 6 сар хүртэл сунгана. Цаашлаад ноцтой халдлагыг үйлдвэл Ерөнхийлөгч нь нэн даруй Ерөнхий прокурорыг дуудах ёстой. (Дэгийн 77-р зүйл)

Хуралдаан дээр санал хураалтыг залилах тохиолдолд гишүүний эрхийн 1/4-ийг 1 сарын турш түдгэлзүүлэх ба мөн хуралдаан дээрээ санал хураалтын журмыг дахин зөрчвөл дээрх хугацааг 6 сар хүртэл сунгана. (Дэгийн 77-р зүйл)

Хүснэгт 1. Сахилгын шийтгэлийн төрөл

Сахилгын шийтгэлийн төрөл	Хариуцлага хүлээлгэх субъект	Санаачилга гаргах эрх бүхий субъект	Гишүүний эрхийг хэсэгчлэн түдгэлзүүлэх	Тайлбар
Шаардлага тавих	Ерөнхийлөгч	Товчооны саналаар		
Хуралдааны тэмдэглэлээр шаардлага тавих	-Товчоо, -Ерөнхийлөгч	-Ерөнхийлөгчийн саналаар, -өөрийгөө хохирогч хэмээн үзсэн гишүүний бичгээр гаргасан гомдлын дагуу	гишүүний эрхийн 1/4-ийг түдгэлзүүлэх	
Арга хэмжээ авах /донгодох/	Товчоо	Товчооны саналаар	гишүүний эрхийн тэн хагасыг 1 сарын турш түдгэлзүүлэх	
Гишүүний эрхийг нь түр хугацаагаар түдгэлзүүлэх	Товчоо	Товчооны саналаар	гишүүний эрхийн тэн хагасыг 2 сарын турш түдгэлзүүлэх	-Үндэсний ассамблейн үйл ажиллагаанд оролцохыг хориглоно, -Үндэсний ассамблейн ордонд хүрэлцэн ирэхийг хориглоно

²⁵⁷ Үндэсний ассамблейн товчоо - Үндэсний ассамблейн зохион байгуулалт, үйл ажиллагааг удирдлагаар хангах хамтын дээд байгууллага ба Үндэсний ассамблейн Ерөнхийлөгч, 6 дэд ерөнхийлөгч, 3 квестор, 12 нарийн бичгийн дарга нараас бүрдэнэ.

	Товчоо	Нарийн бичгийн даргын саналаар	гишүүний эрхийн 1/4-ийг 1 сарын турш түдгэлзүүлэх	санал хураалтын журмыг зөрчсөн тохиолдолд
--	--------	--------------------------------	---	---

БОЛГАР УЛС

- Бүгд Найрамдах Болгар Улсын Үндсэн хуульд зааснаар Үндэсний ассамблейн гишүүдийн тоо 240 байх ба гишүүд шууд сонгогдоно.
- Парламент дахь сахилга баттай холбоотой харилцааг Үндсэн хууль (77.1.3) болон Үндэсний ассамблейн дэгийн 3-р бүлэг (155-164 дүгээр зүйл)-ээр зохицуулна.

Парламентын дэг (Үндэсний Ассамблейн зохион байгуулалт болон үйл ажиллагааны дэг - *Rules of Organisation and Procedure of the National Assembly*²⁵⁸)-ийг 2017 оны 5 дугаар сарын 2-ны өдөр баталж мөн өдрөөс дагаж мөрдөж эхэлсэн байна. Дэг нь 12 хэсэг, 154 зүйлээс бүрдэх бөгөөд Үндэсний ассамблейн гишүүн гэх 12 дугаар бүлэг нь эрх зүйн байдал, ёс зүйн дүрэм, парламентын горим (сахилга бат) гэх гурван хэсгээс бүрдэж байна.

Гишүүний чуулганы хуралдаанд оролцох үүрэгтэй холбоотой асуудлыг Дэгийн Парламентын гишүүний эрх зүйн байдал дэд хэсгийн 130, 136 дугаар зүйлд тусгасан байна. Үндэсний ассамблейн гишүүн бүр Үндэсний ассамблейн бүтцийн нэгжид сонгогдох эрхтэй байх бөгөөд тэдгээрийн үйл ажиллагаанд оролцох үүрэг хүлээнэ (130 дугаар зүйл):

- 1) Үндэсний ассамблейн гишүүн нь Үндэсний ассамблейн чуулганы хуралдаан болон өөрийн сонгогдсон Байнгын хороодын хуралдаанд оролцох үүрэг хүлээнэ;
- 2) Үндэсний ассамблейн гишүүн хуралдааныг дуусахаас өмнө гарах, эсхүл хоцрох бол хариуцсан Нарийн бичиг, эсхүл холбогдох Байнгын хорооны удирдлагад мэдэгдэнэ;
- 3) Гишүүн Үндэсний ассамблейн, эсхүл Байнгын хорооны хуралдаанд “хүндэтгэн үзэх шалтгаан”-аар оролцох боломжгүй бол Парламентын дарга, эсхүл холбогдох байнгын хорооны даргад урьдчилан мэдэгдэнэ (136 дугаар зүйл).

Мөн дэд хэсэгт парламентын гишүүний хавсран гүйцэтгэж болох ажил, мэргэжил, ашиг сонирхлын зөрчилтэй холбоотой асуудлыг тусгасан байна.

12 дугаар бүлгийн 2 дугаар дэд хэсэгт Гишүүний ёс зүйтэй холбоотой асуудлыг зохицуулсан байна. Тус дэд бүлэгт гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ төрийн хуулийг дээдлэн сахих, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах, нээлттэй, хариуцлагатай, ил тод байх зарчмуудыг баримтална гэж заажээ.

Парламентын гишүүн нь улс төрийн үзэл бодол, албан тушаал, санаа бодлыг үл харгалзан ард иргэдэд хүндэтгэлтэй хандана. (143 дугаар зүйл)

Авлигатай тэмцэх, ашиг сонирхлын зөрчлийн асуудал хариуцсан хороо болон Парламентын ёс зүйн хороо нь энэхүү дэд хэсэгт заасан зохицуулалтыг зөрчсөн (ёс зүйн алдаа гаргасан) эсэхийг хянан шалгаж, зөрчил гаргасан гишүүдэд дараах сахилгын шийтгэлийг хүлээлгэнэ. (153 дугаар зүйл) Үүнд:

- донгодох (reprimand);
- хатуу донгодох (censure)²⁵⁹;
- Хорооны 3 хүртэлх хуралдаанд оролцох эрхийг түдгэлзүүлэх.

Хороо нь дээрх шийтгэлийг ногдуулахдаа зөрчлийн төрөл, зөрчил гаргаж буй давтамжийг

а_____

²⁵⁸ <http://www.parliament.bg/en/rulesoftheorganisations>

²⁵⁹ “reprimand” expressly involves a lesser level of disapproval of the conduct of a Member than that of a “censure,” and is thus a less severe rebuke by the institution. Expulsion, Censure, Reprimand, and Fine: Legislative Discipline in the House of Representatives., <http://archives-democrats-rules.house.gov/archives/r131382.pdf>

харгалзан үзнэ. Хорооны хуралдаанд оролцох эрхээ хасуулсан гишүүний оролцоогүй хуралдааны цалинг олгохгүй.

Парламентын аль ч гишүүн, хувь хүн, эсхүл хуулийн этгээд ёс зүйн асуудлаар гомдол, анхааруулгыг Авлигатай тэмцэх, ашиг сонирхлын зөрчлийн асуудал хариуцсан хороо болон Парламентын ёс зүйн хороонд гаргах эрхтэй байна. (154 дүгээр зүйл)

12 дугаар бүлгийн 3 дугаар дэд хэсэгт парламентын горим (*parliamentary behavior*)-той холбоотой асуудлыг тусгасан бөгөөд Үндэсний ассамблейн гишүүд нь Үндэсний ассамблейн эрх мэдлийг харгалзан бусад гишүүд болон хүмүүст хүндэтгэлтэй хандана. 2) Үндэсний ассамблейн гишүүд нь өөрсдийн суудлаас спикерийн үгийг тасалдуулахгүй байх, бүдүүлэг үг хэллэг хэрэглэх үйлдэл гаргахгүй байх, бусдыг сүрдүүлэхгүй байх, хувийн амьдралтай холбоотой, эсхүл иргэдийн нэр хүндэд хохирол учруулах мэдээллийг ил болгох, мөн хуралдааны дэгийг зөрчсөн аливаа үйлдэл гаргахыг хориглоно.

Зөрчил гаргасан парламентын гишүүнд дараах шийтгэлийг хүлээлгэнэ. (156 дугаар зүйл). Үүнд:

- сануулах (remider);
- донгодох (reprimand);
- хатуу донгодох (censure);
- үг хэлэх эрхийг нь хасах;
- хуралдаан оролцох эрхийг хасах;
- 3 хүртэлх хуралдаанд оролцох эрхийг хасах зэрэг байна.

Хэлэлцүүлгийн асуудлаас гажсан парламентын гишүүнд Спикер сануулга өгнө. (157 дугаар зүйл)

Донгодох шийтгэлийг Спикер бусад гишүүдийг доромжилсон үг хэллэг хэрэглэсэн, үйлдэл гаргасан, эсхүл бусдыг сүрдүүлсэн гишүүнд ногдуулна. (158 дугаар зүйл)

Хатуу донгодох шийтгэлийг Спикер хуралдааны дэгийг зөрчсөн, эсхүл чуулганы танхимд эмх замбараагүй байдал үүсгэсэн гишүүнд ногдуулна. (159 дугаар зүйл)

Спикер дараах тохиолдолд гишүүний үг хэлэх эрхийг хасна. (160 дугаар зүйл) Үүнд:

- тухайн хуралдааны хугацаанд гишүүнд 156.1-3-т заасан шийтгэлийн 2-ийг ногдуулсан;
- үг хэлэх/асуулт асуух хугацаа хэтэрч, Спикер яриагаа дуусгавар болгохыг санал болгосон ч үргэлжлүүлсэн бол.

Спикер дараах тохиолдолд гишүүний хуралдаанд оролцох эрхийг хасна. (160 дугаар зүйл) Үүнд:

- ногдуулсан сахилгын шийтгэлийг бүдүүлэг, зохисгүй байдлаар эсэргүүцсэн;
- нэгдсэн чуулганы хуралдааныг хэвийн явуулахад удаа дараа саад учруулсан бол;
- бусдын картаар санал өгсөн бол.

Спикер дараах тохиолдолд гишүүнд 1-3 хуралдаанд оролцох эрхийг хасна. (161 дүгээр зүйл) Үүнд:

- Үндэсний ассамблей, Сайд нарын зөвлөл, Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч болон төрийн бусад байгууллагыг доромжилсон бол;
- Чуулганы танхим, Үндэсний ассамблейд хүч хэрэглэсэн, хэрэглэхийг уриалсан бол.

Хуралдаанд оролцох эрхийг хассан шийтгэл ногдуулсан гишүүний тухайн хуралдаанд оролцоогүй өдрийн хөлсийг олгохгүй.

Сахилгын шийтгэл хүлээн авсан гишүүн шийтгэл ногдуулснаас хойш 3 хоногийн дотор Спикерт тухайн шийтгэлийг эсэргүүцэн гомдол гаргах эрхтэй байх ба Спикер гомдлыг хүлээн авах, хэрэгсэхгүй болгох, эсхүл ногдуулсан сахилгын шийтгэлийг өөрчлөх эрхтэй байна.

Парламентын гишүүдэд ногдуулсан сахилгын шийтгэлийн талаарх мэдээллийг Үндэсний ассамблейн вeб хуудсанд нийтэлнэ. (163 дугаар зүйл)

Үндэсний ассамблейн веб хуудсанд Байнгын хороо, дэд хороо, ажлын хэсэг болон холбогдох нэгдсэн чуулганы хуралдааныг хүндэтгэн үзэх шаалтгаангүй тасалсан талаарх мэдээллийг сар бүр нийтэлнэ. Мэдээллийг тухайн сар дууссанаас хойших 7 хоногийн дотор нийтэлнэ. (164 дүгээр зүйл)

Дэгийн хавсралтаар Үндэсний ассамблейн төсөв, санхүүгийн дүрэм, гишүүдийн цалин хангамжтай холбоотой асуудлыг зохицуулсан байна. Хавсралтын 13 дугаар зүйлд гишүүн нэгдсэн чуулганы хуралдааныг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй тасалсан бол гишүүний цалин хөлснөөс тохирсон хувийг (хувь тэнцүүлэн), гишүүн Байнгын хороо, дэд хороо, Парламентын ажлыг хэсгийг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй тасалсан бол гишүүний цалингийн холбогдох хувийг тус тус суутгахаар заасан байна. Гишүүн тухайн сард хуралдааныг 3 дараалж, эсхүл нийт 5 хуралдааныг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй тасалсан бол цалингийн 2/3-ыг хасах, цалин хөлсний нэмэгдлийн (гишүүнд цалингийн 2/3-тай тэнцэх нэмэгдлийг гишүүдийн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхтэй холбоотой зардлыг санхүүжүүлэхэд олгоно. Үүнд: зөвлөх үйлчилгээ, шинжээчдийн дүн шинжилгээ, өрөө тасалгаа түрээслэх зардал гм.) 1/3-аас илүүгүйг олгоно. Гишүүдийн ирц бүрдээгүйн улмаас чуулганы хуралдаан хуралдаагүй бол хүрэлцэн ирээгүй гишүүдийн тухайн өдрийн цалингийн 2/3-ыг суутгана.

СЛОВАК УЛС

- Бүгд Найрамдах Словак Улсын Үндсэн хуульд зааснаар Үндэсний зөвлөл (Парламент) гишүүдийн тоо 150 байх ба гишүүд шууд сонгогдоно.
- Парламент дахь сахилга баттай холбоотой харилцааг Үндсэн хууль (75 дугаар зүйл Парламентын гишүүний тангараг) болон Үндэсний зөвлөлийн дэгийн тухай хуулийн 20 дугаар бүлэг (2, 32, 39, 57, 135-139 дүгээр зүйл)-ээр зохицуулна.

Парламентын дэгийн тухай хууль (*Act on rules and Procedure of the National council*²⁶⁰)-ийг 1996 онд баталсан. 1997 оны 1-р сарын 1-ий өдрөөс хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн бөгөөд 1998-2017 онуудад нэмэлт өөрчлөлтүүд орсон байна. Дэгийн тухай хууль нь 23 бүлэг, 152 зүйлээс бүрдэх бөгөөд парламентын гишүүний сахилга баттай холбоотой асуудлыг “Сахилгын арга хэмжээ” гэх 20 дугаар бүлэгт тусгасан байна.

Гишүүний чуулган болон хороодын хуралдаанд оролцох үүрэгтэй холбоотой асуудлыг Дэгийн тухай хуулийн 8 дугаар бүлэг 63-р зүйлээр зохицуулсан байна. Гишүүн нэгдсэн чуулганы хуралдаан болон өөрийн сонгогдсон байнгын хороодын хуралдаан, үйл ажиллагаанд оролцох үүрэг хүлээнэ. Гишүүн өвчин, эсхүл бусад ноцтой шалтгааны улмаас хуралдаанд оролцох боломжгүй бол Парламентын дарга (Үндэсний зөвлөлийн дарга, эсхүл холбогдох байнгын хорооны дарга)-д оролцож чадахгүй шалтгаан болон хугацааг бичгээр мэдэгдэнэ. Парламентын дарга нь гишүүний өргөдлийг хүлээн авч шалтгааныг хүндэтгэн үзэх мөн эсэхийг шийдвэрлэнэ. Гишүүдийн ирцтэй холбоотой асуудлыг сар бүрийн эцсээр шийдвэрлэх бөгөөд гаргасан шийдвэрийг Парламентын дарга гишүүнд мэдэгдэж, Тамгын газар нь тусгай хуульд заасны дагуу арга хэмжээ авч, тухайн гишүүний парламентын бүлэгт мэдэгдэнэ. (Үндсэн хуулийн байгууллагын албан хаагчийн цалин хөлсний тухай хуульд²⁶¹ заасан санхүүгийн торгууль) Холбогдох хуулийн 7 дугаар зүйлд заасны дагуу Үндэсний зөвлөл, эсхүл холбогдох байнгын хорооны хуралдааныг 1 сарын хугацаанд 2 удаа хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй тасалсан гишүүний тухайн сарын цалинг тал хувиар бууруулна.

Парламентын дэгийн тухай хуулийн 135 дугаар зүйлд заасны дагуу дараахь зөрчилд парламентын гишүүнд сахилгын шийтгэл ногдуулна. Үүнд:

- парламентын хэвийн үйл ажиллагааг тасалдуулсан бол;

а

²⁶⁰ https://www.nrsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/Dokumenty/rules_of_procedure.pdf

https://www.nrsr.sk/web/Static/sk-SK/NRSR/Doc/zd_rokovaci-poriadok.pdf

²⁶¹ <http://www.epi.sk/zz/1993-120>

- өөр бусад гишүүний өмнөөс санал өгсөн бол;
- гишүүн өргөсөн тангаргаа ноцтой зөрчсөн зэрэг орж байна.

Хуралдааныг хэвийн явуулахтай холбоотой зөрчил гаргасан гишүүнд Хуралдаан даргалагч дор дурьдсан арга хэмжээг авна (32 дугаар зүйл). Үүнд:

- хэлэлцэж буй асуудлын сэдвээс гажсан бол сануулах (32.1);
- зөвшөөрөл олгосон минутаас хэтрүүлэн ярьсан бол гишүүний үгийг таслах, гишүүн биеэ зүй бус авч явсан бол шаардлага тавих, шаардлагыг хүлээн аваагүй бол Спикер зөрчил гаргасан гишүүнийг тухайн өдрийн хэлэлцүүлэгт оролцох эрхийг нь хасна. Гишүүн санал хураалтад оролцох эрхтэй байна. (32.2);
- галт зэвсэг, тэсрэх бодис, мэдээ алдуулах төхөөрөмж болон бодис, эсхүл зөөврийн харилцаа холбооны хэрэгслийг Нэгдсэн чуулганы танхимд оруулахыг хориглоно, энэхүү заалтыг зөрчсөн этгээдийн тухайн өдрийн хуралдаанд оролцох эрхийг нь хасна (32.3);
- 32.2-3-т заасны дагуу хуралдаанд оролцох эрхээ хасуулсан гишүүнийг тухай өдрийн хуралдааныг хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй хуралдааныг тасалсанд тооцно;
- 32.1-3-т заасан шийтгэл хүлээсэн гишүүн шийтгэл ногдуулмагц гомдол гаргах эрхтэй байх бөгөөд гомдлыг Үндэсний зөвлөл шийдвэрлэнэ.

Өөр бусад гишүүний өмнөөс санал өгөх зөрчилд донгодох, торгууль, огцруулах зэрэг шийтгэлүүдийг тусгасан байна.

- санал хураалтад аль ч гишүүнийг өөр бусад гишүүд, эсхүл өөр этгээд орлохыг хориглоно. Өөр гишүүний өмнөөс санал өгсөн гишүүнд 136.2.b-д заасан журмын дагуу шийтгэлийг ногдуулна.(39.6);
- гишүүний бүрэх эрх, халдашгүй байдлын хороо нь гишүүнийг өөр гишүүний өмнөөс санал өгснийг тогтоосон тохиолдолд Үндэсний зөвлөлд гишүүнд донгодох шийтгэл, мөн 1000 еврогийн торгууль ногдуулахыг санал болгоно. (139.2);
- гишүүний бүрэх эрх, халдашгүй байдлын хороо нь гишүүнийг тангаргаа ноцтой зөрчсөн, эсхүл гишүүний өмнөөс санал өгөхийг хориглосныг зөрчсөн нь тогтоодвол гишүүнийг огцруулах санал гаргаж болно. (139.3).

Парламентын гишүүний ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой асуудлаар дараахь зохицуулалтыг тусгасан байна. Үүнд:

- Гишүүний бүрэх эрх, халдашгүй байдлын хороо нь парламентын гишүүнийг ёс зүйн алдаа гаргасан гэж тооцсон тохиолдолд зөрчил гаргасан гишүүнд 500 хүртэл еврогийн торгууль ногдуулахыг Үндэсний зөвлөлд санал болгоно.

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

МХШҮХ-ийн Судалгаа, Мэдээлэл Лавлагааны албаны судалгаа:

1. “Парламентын гишүүдийг чуулган болон байнгын хорооны хуралдаанд биечлэн оролцуулах хууль зүйн зохицуулалт” (СТ-17/207)
2. “Парламентын хуралдааны санал хураалтад хурууны хээгээр санал өгөх талаарх бусад орнуудын хуулийн зохицуулалт, техник, зохион байгуулалт” (СТ-17/403)
3. “Гадаадын зарим орны парламентын гишүүдийн ёс зүйн талаарх зохицуулалт” (СТ-09/204)

Ном:

4. С.Нарангэрэл. Монголын эрх зүйн эх толь бичиг. 2015.
5. Л.Өлзийсайхан. Парламентын хуралдааны дэгийн онол, арга зүй. 2010 он
6. Marc Van der Hulst., The parliamentary mandate, A global comparative study. IPU. 2000.

Хууль тогтоомжийн холбоосууд:

7. www.assemblee-nationale.fr
8. http://www.parliament.nz/NR/rdonlyres/65E97824-9EED-447E-832A-E4A4418EAEA2/252153/standingorders2011_5.pdf
9. <http://www.diputados.gov.ar/frames.jsp?mActivo=institucional&p=http://www1.hcdn.gov.ar/dependencias/dip/congreso/regladip.pdf>
10. www.parlam.kz/ru/Home/status
11. www.lex.uz/
12. www.kenesh.kg/RU/Articles/1099-Reglament.aspx
13. www.parliament.am/parliament.php?id=bylaw&lang=rus
14. http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/standing_orders_02.pdf
15. <http://www.ipu.org/pdf/publications/eparl16-en.pdf>
16. http://www.nomos-leattualitaneldiritto.it/wp-content/uploads/2015/10/RoPs_Albanian-Assembly_English.pdf
17. <http://www.parliament.bg/en/rulesoftheorganisations>
18. http://en.camera.it/application/xmanager/projects/camera_eng/file/RULES_OF_PROCEDURE_CHAMBER_OF_DEPUTIES.pdf
19. <https://www.parliament.lk/en/how-parliament-works/standing-orders>
20. <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/electronic-voting-in-for-mps-in-parliament-could-improve-accuracy-of-how-votes-are-recorded-a6875766.html>
21. http://www.legco.gov.hk/general/english/library/stay_informed_parliamentary_news/electronic_recording_of_divisions.pdf
22. <http://www.lop.parl.gc.ca/content/lop/researchpublications/prb0028-e.htm#CBiometrics>
23. <http://www.haaretz.com/news/mks-reject-fingerprint-proposal-for-knesset-voting-1.92126>
24. http://www.parliament.go.ug/images/stories/constitution/rules_2012.pdf
25. <http://www.kontrax.bg/en/>
26. http://computerworld.bg/inenglish/articles/34695_it_green_technologies_healthrelated_hightech_products_and_services_are_key_areas_for_bulgaria
27. <https://www.mzv.sk/documents/10182/13850/Kontrax.pdf/5e54dab8-097c-4a50-a341-e0f3ee4edd26>
www.constituteproject.org
28. Règlement de l'assemblée nationale Disponible au format pdf (version mise à jour en novembre 2017), <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/reglement.asp>
29. The Congress of Parliament http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/fiches_synthese/septembre2012/national-assembly.pdf
30. Rules of procedure, <http://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly#chap6>

31. Rules of procedure of the National Assembly **January 2007**,
http://www.legislationline.org/download/action/download/id/2084/file/France_Rules_Procedure_NationalAssembly_2007htm/preview
32. RÈGLEMENT DU SÉNAT ET INSTRUCTION GENERALE DU BUREAU Mise à jour : 16
janvier 2018, <https://www.senat.fr/reglement/reglement.html>
33. <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/p-1/page-10.html#h-37>
34. Парламентын гишүүнийг эгүүлэн татах тухай хууль, Их Британи (Recall of MPs Act 2015)
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/25>
35. <http://www.parliament.bg/en/rulesoftheorganisations>
36. <http://archives-democrats-rules.house.gov/archives/rl31382.pdf>

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ПАРЛАМЕНТЫН ГИШҮҮДИЙН ЁС ЗҮЙН ТАЛААРХ ЗОХИЦУУЛАЛТ²⁶²

Нэг. Нийтлэг зохицуулалт

Хүснэгт 3

№	Улс	Ямар эрхийн актаар зохицуулагддаг	Ёс зүйн асуудлаарх бүтэц	Хариуцлага тооцох арга, механизм
1	Австрали	Парламентын ёс зүйн кодекс 1998 он, Гишүүдийн дагаж мөрдөх улс төрийн ёс зүйн кодекс (A code of ethics for parliament, Political ethics Codes of conduct Members)	1984 оноос Төлөөлөгчдийн танхимд Сонирхлын хороо байгуулагдан ажиллаж буй	Гишүүдийн ёс зүйн зөрчлийн талаарх санал гомдлыг Сонирхлын хороо хүлээн авч шалган саналаа Танхимын даргад танилцуулна. Түүний зөвшөөрснөөр зөрчил гаргасан гишүүнийг уг хороогоор хэлэлцэн анхааруулах, сануулах, донгодох зэрэг сахилгын шийтгэл ногдуулах, хэрэв гишүүний гаргасан зөрчил гэмт хэргийн шинжтэй байвал түүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх асуудлыг Танхимын хуралдаанаар хэлэлцүүлж шийдвэрлүүлнэ
2	АНУ	Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн дагаж мөрдөх кодекстой. 1989 онд баталсан Ёс зүйн дүрмийн шинэчлэлтийн тухай хуулиар Холбооны төрийн нийт албан хаагчдын ёс зүйн талаар баримтлах хэм, хэмжээг нэгдсэн нэг системд оруулсан.	Конгрессын Төлөөлөгчдийн танхимд Ёс зүйн хороотой	Ёс зүйн зөрчил гаргасан гишүүнд анхааруулах, донгодох, торгох зэрэг сахилгын шийтгэл болон гишүүний нэмэлт эрхийг хязгаарлах, бүрэн эрхийг зогсоох хүртэл арга хэмжээ авдаг. Үндсэн хуульд зааснаар шийдвэрийг танхимын гишүүдийн гуравны хоёрын саналаар гаргана.
3	Бельги	Үндсэн хуулийн 49 дүгээр зүйлд гишүүдийн биеэ авч явах дүрмийн талаар заасан байдаг. Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүний эрх зүйн байдлын 55, Сенатын гишүүний эрх зүйн байдлын 70 дугаар заалтаар зохицуулагдана	Ёс зүйн асуудал эрхэлсэн тусгай бүтэц байхгүй.	Депутатуудын сахилгын болон ёс зүйн зөрчлийг Мандатын хорооны дэргэдэх Санал гомдлын комисс хүлээн авч Танхимын хуралдаанд танилцуулна. Зөрчил гаргасан депутатын асуудлыг тухайн Танхимын дэгийн дагуу шийдвэрлэнэ.

а_____

²⁶² Гадаадын зарим орны парламентын гишүүдийн ёс зүйн талаарх зохицуулалт, СТ-09/204, Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Судалгаа, шинжилгээ, олон нийттэй харилцах төв

4	Их Британи	Төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн дагаж мөрдөх кодекс 1996 он (Code of Conduct of Members, House of Commons), Лордын танхимын гишүүдийн дагаж мөрдөх кодекс 2001 он (House of Lords Code of Conduct)	Ёс зүйн тусгай хороо болон Парламентын ёс зүйн бүрэн эрхт төлөөлөгч ажилладаг	Парламентын гишүүдийн ёс зүйн зөрчлийн талаарх иргэдийн санал, гомдлыг Парламентын ёс зүйн бүрэн эрхт төлөөлөгч урьдчилан шалгаж үндэслэлтэй гэж үзвэл тусгай хороонд илтгэнэ. Тусгай хороо уг асуудлыг авч үзээд холбогдох гишүүнд зохих сахилгын шийтгэл оногдуулах тухай санал гарган Танхимын хурлаар хэлэлцүүлнэ.
5	Канад	Сенат болон Төлөөлөгчдийн танхимын дэг, Канадын парламентын акт, Гэмт хэргийн кодексоор зохицуулагддаг. (Art.34-41 of the Parliament of Canada Act, art.121-122 of the Criminal Code, Standing Orders of the House of Commons and Rules of the Senate)	Ёс зүйн асуудал хариуцсан тусгай хороо, комиссын бүтэц парламентад байхгүй. Харин Засгийн газарт Ёс зүйн зөвлөх ажилладаг	Танхимын гишүүд дэг зөрчсөн тохиолдолд хуралдаан даргалагчийн зүгээс анхааруулах, сануулах, хуралдаанаас гаргах зэрэг сахилгын шийтгэл хүлээлгэх, харин удаа дараа зөрчил гаргах болон хуралдааныг хүндэтгэх шалтгаангүй таслах, санал хураалтад оролцохгүй байх тохиолдолд торгуулийн арга хэмжээ оногдуулдаг.
6	Литва	Улс төрчдийн баримтлах кодекс 2006 он (Code of Conduct of Political Ethics)	Парламентын доод танхим болох Сеймд Ёс зүйн байнгын комисстой	Парламентын гишүүдийн ёс зүйн зөрчлийн талаарх санал гомдлыг Ёс зүйн байнгын комисс хэлэлцэж зохих сахилгын шийтгэл ногдуулах ба уг комиссын гаргасан шийдвэр, дүгнэлтийг “Төрийн мэдээ” товхимолд нийтэлнэ
7	ОХУ	Төрийн Думын депутатын ёс зүйн кодекс 2007 он, Төрийн Дум, Холбооны Зөвлөлийн хуралдааны дэгийн холбогдох зүйл заалтаар зохицуулагддаг	Төрийн Думын мандатын асуудал болон Депутатын ёс зүйн асуудлын Байнгын хороотой	Депутат нь сонгуулийн өмнөх ухуулга сурталчилгаанд хийсэн амлалт, сонгогчидтой байнгын холбоо харилцаатай ажиллах болон иргэдийг хүлээн авч уулзах, тэдний тавьсан санал хүсэлтийг авч үзэхээс зайлсхийхэд зан суртахууны хариуцлага хүлээлгэнэ. Кодексийн хэм, хэмжээг зөрчсөн тохиолдолд сахилгын шийтгэл хүлээлгэх, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр мэдээлж байх, Депутатад сахилгын шийтгэл хүлээлгэхдээ хуралдаанд үг хэлэх эрхийг хасах, 10 хүртэл хоног хуралдаанд оролцуулахгүй байх шийтгэл хүлээлгэдэг байна.
8	Өмнөд	Ёс зүйн тусгай кодекс,	Үндэсний хуралд Төрийн	ёс зүйн зөрчил гаргасан

	Солонгос	дүрэм байхгүй. Үндэсний хурлын дэг, Үндсэн хуулийн 43,46 дугаар зүйлээр зохицуулагдана (Rule of conduct of Members of the National Assembly)	албаны ёс зүйн хороотой	депутатад сахилгын шийтгэл ногдуулдаг. Үндсэн хуульд зааснаар гишүүний бүрэн эрхийг хугацаанаас өмнө дуусгавар болгох асуудлыг нийт гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүйн саналаар шийдвэрлэнэ
9	Польш	Сеймийн гишүүдийн дагаж мөрдөх ёс зүйн дүрэм, Сенатын дэг болон Үндсэн хуулийн 103, 227 дугаар зүйлээр зохицуулагдана (Code of Conduct of Members of the Deputy Seim, Rule and Regulations of the Senate)	Сеймийн депутатын асуудал ба дэгийн хороо нь ёс зүйн асуудлыг хариуцдаг	Депутатын ёс зүйн талаарх санал гомдлыг Дэгийн хороо авч хэлэлцээд анхааруулах, сануулах, донгодох шийтгэл ногдуулах саналыг танхимын хуралд оруулж шийдвэрлүүлнэ
10	Умард Ирланд	Гишүүний ёс зүйн тухайлсан хууль, кодекс байхгүй, Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай (1995) хуулиар бусад төрийн албан хаагчийн нэгэн адил зохицуулагддаг	Депутатуудын сонирхлын хороотой. Мөн Сангийн сайдын харьяалдаг Төрийн албаны комиссын гишүүнд Парламентын доод танхимын дарга, Дээд танхимын нарийн бичгийн дарга ордог	Гишүүдийн ёс зүйн байдлын талаарх санал гомдлыг Төрийн албаны комисс авч үзээд үндэслэлтэй гэж үзвэл Депутатуудын сонирхлын хороонд илтгэнэ. Хороо нь Төлөөлөгчдийн танхимд хэлэлцүүлнэ. Танхимаас сануулга өгөх, депутатын бүрэн эрхийг 30 хүртэл хоногийн хугацаагаар түр зогсоож шүүхэд шилжүүлнэ
11	ХБНГУ	Бундестагийн ёс зүйн дүрэм 1972 он, Бундесратын дэгийн 18 дугаар зүйл (Code of Conduct for Members of the German Bundestag, Rule of Procedure of the Bundesrat),	Гишүүдийн ёс зүйн талаарх асуудлыг Бундестагийн Ерөнхийлөгч эрхлэх чиг үүргийнхээ дагуу хариуцдаг ба бүрэн эрхийн асуудлыг Мандатын комисс хариуцна	Ёс зүйн дүрэм зөрчсөн гишүүдэд сахилгын шийтгэл хүлээлгэнэ. Тухайлбал, Бундестагийн хуралдааны үед дэг зөрчсөн, бусдыг бүдүүлэг үг хэллэгээр доромжилсон бол хуралдаан даргалагч урьдчилан сануулах, тухайн өдрийн хуралдаанд үг хэлэх эрхийг хасах арга хэмжээ авна. Харин гишүүн гэмт хэрэгт холбогдсон, эсэх асуудлын талаар хэлэлцэхдээ Бундестагийн Ерөнхийлөгчөөс томилогдсон тусгай комисс урьдчилан шалгасны дараа асуудлыг Танхимын хуралдаанаар хэлэлцүүлж нийт гишүүдийн гуравны хоёрын саналаар бүрэн эрхийг түдгэлзүүлнэ
12	Энэтхэг	Гишүүдийн ёс зүйн тусгай кодекс байхгүй. Парламентын хоёр танхимын тус бүрийн дэгд гишүүдийн парламентад	Ёс зүйн асуудал хариуцсан тусгай бүтэц байхгүй. Шаардлагатай үед хяналтын комисс томилогдон ажиллуулдаг	Хуралдааны дэг зөрчсөн, хүндэтгэх шалтгаангүйгээр удаа дараа хуралдаан тасалсан гишүүдэд сахилгын шийтгэл, торгууль

		ажиллах үедээ баримтлах ёс зүйн хэм, хэмжээг зохицуулсан байна (Rule of Procedure and Conduct of Business in Lok Sabha, 222-228, Rule of Procedure and Conduct of Business in Rajya Sabha, 187-203)		хүлээлгэнэ. Харин авлигатай холбогдсон нь шүүхээр нотлогдсон гишүүний мандатыг хүчингүй болгон шүүхээр ял оногдуулна.
--	--	---	--	---

Хоёр. Ёс зүйн зарим тодорхой хэм, хэмжээний талаарх зохицуулалт

Хүснэгт 4

№	Улс	Сонирхлын зөрчил	Давхар ажил эрхлэлт	Бэлэг дурсгал
1	Австрали	Парламентын гишүүдийн санхүүгийн сонирхлыг зохицуулах акт 1992 он, <i>Members of Parliament (financial interests) Act 1992</i> , Үндсэн хуулийн 44 дүгээрт зүйлд зааснаар депутатууд өөрсдийн ашиг сонирхолд хамаарах асуудлаар санал өгөхийг хориглодог	Депутатууд бүрэн эрхийнхээ хугацаанд өөр ажил алба эрхлэх(гишүүн сайдаас бусад нь), сонгуулийн комисст ажиллах, өөртөө ашиг, орлого олох ямарваа гэрээ хэлцэл хийхийг хориглодог. Парламентын гишүүн нь улсын болон улсын өмчийн оролцоотой компаний захирлаас сайн дураараа огцрох ёстой	500 австрали доллараас дээш үнэтэй бэлэг дурсгалыг албан ёсоор авсан бол, 200 австрали доллараас дээш үнэтэй бэлэг дурсгал албан бус шугамаар авсан бол мэдүүлэх ёстой. Төрөл төрөгсөд, дотны найз нөхдийн өгсөн бэлэг дурсгал албан бус бэлэг дурсгалд хамаарахгүй
2	АНУ	Конгрессын гишүүн албан тушаалын хүрээнд ямар нэг шууд ба шууд бус шан харамж авахыг хориглодог	Конгрессын гишүүн нь Холбооны төрийн байгууллагад ямарваа албан тушаал хаших, өмгөөлөгч зэрэг итгэлцэл хүлээх аливаа мэргэжлийн ажил давхар эрхлэхийг хориглодог. Бизнесийн компани, корпорацийн удирдах болон захирлуудын зөвлөлийн гишүүний урамшуулал, нэмэгдэл, бусад хөлс авах нь хориотой. Бусад нэмэгдэл орлогын нийт хэмжээ гишүүний сарын цалингийн 15 хувиас хэтрэхгүй байх	Конгрессын гишүүд эрхэлж буй ажил албаны талаар ямар нэг сонирхлын зөрчил үүсгэж болохуйц бэлэг дурсгалын зүйл авахыг хориглодог. Нэг бүрийн үнэ нь 50 доллараас илүүгүй бэлгийг авч болно. Гэхдээ нэг хүнээс авсан бэлэг дурсгал нь нийт дүнгээрээ 100 доллараас илүүгүй байх ёстой.
3	Бельги	Парламентын гишүүд өөрийн ашиг сонирхлыг хөндсөн, зөрчилтэй асуудал хэлэлцэхэд хуралдаанд урьдчилан мэдэгдэж уг асуудлаарх санал хураалтад оролцохгүй	Парламентын Дээд, Доод танхимын гишүүд нь төрийн өмчид тулгуурласан улсын корпораци, Үндэсний банк, орон нутгийн хөрөнгө оруулалттай компани, Бельгийн төмөр замын компани зэрэг зарим бие даасан улсын компаний удирдах зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж болохгүй.	Парламентын гишүүн өөрийн эрхэлж буй албан үүргийн дагуу гадаад, дотоодын байгууллага, хувь хүнээс авсан бэлэг дурсгалын зүйлээ үнэн зөв мэдүүлэн бүртгүүлэх үүрэгтэй. Бэлэг дурсгалын зүйлд үнийн дүнгийн хязгаарлалт заасан зүйлгүй байна
4	Дани	Фолкетингийн гишүүдийн	Үндэсний банк, санхүүгийн	Парламентын гишүүн нь

		санхүүгийн сонирхол болон ажил эрхлэлтийн зохицуулалтын тухай дагаж мөрдөх журам 2001 онд батлагдсан. Хувийн аливаа компанид удирдах зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж болохгүй.	байгууллага, хувь нийлүүлсэн болон хувийн компанид давхар ажил эрхлэхийг хориглодог	өөрийн албан үйл ажиллагаатай нь холбогдуулан өгсөн бэлэг дурсгалын зүйлийн талаарх мэдээллийг бүрэн дүүрэн хийх талаар заасан боловч үнийн дүнгийн доод хэмжээний босгыг тогтоогоогүй байна.
5	Их Британи	Парламентаар хэлэлцэх асуудал депутатын сонирхлын зөрчил үүсгэж болзошгүй тохиолдолд тухайн депутат энэ тухайгаа хуралдаанд мэдэгдэн хэлэлцүүлэгт оролцохгүй	Парламентын гишүүд зэвсэгт хүчин, цагдаа болон төрийн бусад алба, шүүхийн зарим албан тушаал давхар хашихыг хориглодог	Парламентын гишүүн өөрөө болон түүний гэр бүл эрхэлж буй гишүүний албан тушаалтай холбогдуулан бусдаас авсан 125 фунт стерлингээс дээш үнэтэй бэлэг дурсгал, гишүүний цалингийн 0.5 хувиас дээш үнэтэй урамшил, шагналын тухай заавал мэдүүлнэ.
6	Канад	Сонирхлын зөрчлөөс сэргийлэх болон бүрэн эрхийн хугацаа дууссаны дараахь хөдөлмөр эрхлэлтийн тухай кодекс 1994 он Танхимын тогтоолоор гишүүний ашиг сонирхол хөндсөн аливаа асуудлаар санал өгөхийг хориглодог	Парламентын гишүүн-сайд нь арилжааны компани, санхүүгийн корпорацийн захирал, удирдах бусад албан тушаал болон ҮЭ, мэргэжлийн холбоодын удирдах сонгуульт ажил эрхлэхийг хориглодог. Парламентын гишүүн нь төрийн байгууллагын зарим сонгуульт ажил, шүүгч, орон нутгийн хууль тогтоох байгууллагын гишүүнээр давхар ажиллаж болохгүй	200 канад доллараас дээш үнэтэй бэлэг дурсгал болон бэлэн бус төлбөр тооцооны тухай Ёс зүйн зөвлөхөд мэдэгдэх үүрэгтэй
7	Молдов	2007 онд батлагдсан Сонирхлын зөрчлийн тухай хуулиар депутат нь ашиг хонжоо олох зорилгоор аливаа бизнесийн үйл ажиллагаанд депутатын нэр, эрх мэдлийг ашиглахыг хориглох, үнэт цаас, эд хөрөнгө олох давуу эрх эдлэх, бусдад давуу байдал олгох үйл ажиллагаа явуулахыг хориглосон	Депутатын бүрэн эрхийн хугацаанд аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж болохгүй бөгөөд сонгогдохоос өмнө ийм төрлийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг байсан бол түүнийгээ итгэмжлэгдсэн хүний нэр дээр шилжүүлнэ. Депутат байх хугацаандаа хувийн болон улсын компани, аж ахуй эрхлэгчдийн холбооны төлөөлөн удирдах зөвлөл, хяналтын зөвлөлийн гишүүнээр сонгуульт ажил үүрэг хүлээхийг хориглоно	Тодорхой зохицуулагдаагүй
8	Өмнөд Солонгос	Төрийн албаны ёс зүйн тухай хуулиар сонирхлын зөрчлийн тухай асуудлыг зохицуулна. Тухайлбал, хэлэлцэж буй хуулийн төсөлтэй холбоотой асуудлаар өөртөө ашигтай байдал буй болгохыг	Депутатууд Засгийн газрын зарим албан тушаал, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч, орон нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагын нөлөө бүхий гишүүн байх, зэвсэгт хүчин болон улсын компани, хөдөө аж ахуй,	Гадаадын иргэн, хуулийн этгээдээс авсан 100.000 воноос дээш үнэтэй бэлэг дурсгал, бэлэн бус төлбөр тооцооны талаар мэдүүлэх үүрэгтэй.

		хориглодог байна	загас агнуурын хоршооллын удирдах албан тушаал, сонгуулийн бусад байгууллагад давхар алба хашихыг хориглодог.	
9	Польш	Үндэсний хурлын хуульд сонирхлын зөрчилтэй үйл ажиллагаа явуулахыг хориглосон байна. Харин сонирхлын зөрчилтэй асуудал хэлэлцэхэд хэрхэн оролцохыг тусгайлан заасан зүйл үгүй	Депутат нь Засгийн газрын гишүүн, Төрийн нарийн бичгийн даргаас бусад албан тушаал, шүүгч, прокурор зэрэг албыг давхар хашихыг хориглодог.	Бэлэг дурсгалын зүйлд ямар нэг хязгаарлалт байхгүй байна
10	Умард Ирланд	Сонирхлын зөрчилтэй гишүүд тухайн асуудал хэлэлцэхэд болон санал хураалтаас өмнө мэдэгдэх үүрэгтэй	Зэвсэгт хүчин, цагдаа болон төрийн зарим албан тушаал, Улсын хянан шалгагч, ерөнхий байцаагч болон шүүгчээр ажиллах хориотой	500 фунтээс дээш үнэтэй бэлэг дурсгалыг мэдүүлнэ. Үүнд гэр бүлийн гишүүд, дотнын найз нөхдийн өгсөн бэлэг дурсгал хамаарахгүй
11	ХБНГУ	Сонирхлын зөрчилтэй аливаа асуудлын талаар хуралдаанаар хэлэлцэхээс өмнө гишүүд заавал урьдчилан мэдэгдэх ёстой бөгөөд гагцхүү үүний дараа тухайн асуудал хэлэлцэх, санал хураалтад оролцож болдог	Бундэстагийн гишүүн нь Холбооны муж улсын сайд, Холбооны хянан шалгах газрын гишүүн, шүүгчид болон Бундесратын гишүүн давхар хашиж болохгүй	Нийт дүнгээр 10.0 мянган маркаас дээш үнэтэй бэлэг дурсгалын талаар заавал мэдүүлнэ.
12	Энэтхэг	Сонирхлын зөрчлийн асуудлаар тусгайлан заасан зүйл үгүй	Зэвсэгт хүчин болон төрийн бусад албан тушаал давхар хашихыг хориглодог	Авилгатай тэмцэх тухай хуульд зааснаар төрийн бүх албан тушаалтан хуульд зааснаас бусад аливаа шан харамж авахыг хориглодог